

Izvorni znanstveni rad
UDK 323.15 (497.5 Dubrovnik = 411.16) "17"
Priljeno: 6.2.2006.

DUBROVAČKI TEOLOZI O ŽIDOVSKOJ ZAJEDNICI U PRVOJ POLOVICI 18. STOLJEĆA

RELJA SEFEROVIĆ

SAŽETAK: Na temelju izvještaja trojice državnih teologa istražuje se odluka dubrovačkih vlasti iz veljače 1724. godine o zapljeni i javnom spaljivanju više židovskih vjerskih tekstova. Uz mišljenja Ludovika Morena, Ignacija Giorgija, i trećeg, anonimnog teologa, razmatra se i dvadeset godina kasniji prikaz židovske zajednice iz pera povjesničara Serafina Cerve. Usporedba njihovih zaključaka s onodobnim izvornim arhivskim dokumentima ukazuje na razlike između tipičnih srednjovjekovnih vjerskih predrasuda i stvarnog položaja Židova u Dubrovniku 18. stoljeća. Pritom dolazi do izražaja i činjenica da je tako radikalni korak državnih vlasti bio uvjetovan pritiskom od strane crkvenih struktura.

Uvod

Problematiku vjerskih rasprava tradicionalno povezujemo sa srednjim vijekom, razdobljem kada su se granice između velikih vjerskih zajednica na Sredozemlju još učvršćivale.¹ Vjerski homogena mala katolička enklava, Dubrovnik je prvenstveno zbog potrebe pukog preživljavanja bio primoran već zarana razviti jake trgovačke veze i s pripadnicima drugih vjera. Stoga su vjerski sukobi

---

¹ Zamisao za ovaj rad razvila se iz referata pod naslovom »The perception of Jews in the *Prolegomena in sacram Metropolitim Ragusinam* by Seraphinus Maria Cerva«, održanog na Petoj konferenciji *Društvena i kulturna povijest Židova na istočnoj obali Jadrana* u Međunarodnom središtu hrvatskih sveučilišta u Dubrovniku od 18. do 21. kolovoza 2004. godine.

Relja Seferović, asistent u Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku. Zavod za povijesne znanosti HAZU, Lapadska obala 6, 20000 Dubrovnik. E-mail: reljaseferovic@yahoo.co.uk

---

bili svedeni na najmanju moguću mjeru, prednost je pripala gospodarstvu kao uvjetu preživljavanja, pa ne čudi što su i Židovi stoljećima uživali relativni mir i napredak među gradskim zidinama. Država je prema Židovima postupala s mnogo opreza, nastojeći što brižljivije izgraditi potrebnu ravnotežu između gospodarske koristi i vjerske podvojenosti. Međutim, ni Dubrovnik nije bio pošteđen negativnog utjecaja vanjskih elemenata na ovom polju, koji su narušili sklad, tim više što je jačanje protureformacije povećalo progone Židova diljem katoličkog svijeta, osobito u Italiji.² S time možemo povezati i poznate istupe humanista i filozofa Nikole Vitova Gozze u 16. stoljeću, koji je, propovijedajući u katedrali, javno pozivao Židove "da se odreknu svojih zabluda," a vlasti Republike da revnije prionu na njihovo pokršćavanje.³ Ipak, tek u 18. stoljeću došlo je do organizirane akcije protiv Židova, koju je država izvršila, s rezultatom javne lomače u gradu, na kojoj je početkom 1724. godine spaljeno više primjeraka Talmuda i drugih židovskih vjerskih spisa.

Da bismo razumjeli postupak dubrovačkih vlasti iz siječnja i veljače 1724. godine, valja nam pronaći odgovor na nekoliko pitanja. Prvo glasi: tko je i kako potaknuo Dubrovčane na prvi javni zabilježeni *auto-da-fé*, zloglasni "čin vjere" u obliku lomače, koja je osobito često obasjavala Pirenejski poluotok u vrijeme progona Židova koncem 15. stoljeća.⁴ Drugo je pitanje na koji su način Dubrovčani proveli istragu o spornom predmetu. Napokon, potrebno je istražiti kako se to odrazilo na položaj židovske zajednice u gradu. Izvještaje upućene tim povodom glavnom organu izvršne vlasti u Dubrovačkoj Republici, Malom vijeću, potpisali su Ignacio Giorgi i Ludovik Moreno. Stoga će odnos spram položaja židovske zajednice biti područje na kojem ćemo razmotriti stajališta nekolicine intelektualaca, crkvenih uglednika iz Dubrovnika, među kojima osobito isusovca, pa benediktinca Ignacija Giorgija (1675-1737), njegova subrata iz Reda sv. Benedikta Ludovika Morena (1653-1731) i dominikanca Serafina Marije Cerve (1686-1759). Usporedba njihovih odnosa prema dubrovačkim Židovima, sa stajalištima koja su iznosili prema cjelokupnom židovstvu, pokazat će kakve su pritom pravili razlike.

---

² Werner Keller, *Povijest Židova od biblijskih vremena do stvaranja Izraela*. Zagreb: Naprijed, 1992: 314-317.

³ Bernard Stulli, *Židovi u Dubrovniku (Jews in Dubrovnik)*. Zagreb: Jevrejska općina Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske i Kulturno društvo »Dr Miroslav Šalom Freiburger«, 1989: 27; Maren Frejdenberg, *Jewish life in the Balkans (15th to 17th centuries)*. Tel-Aviv: copyright by Maren Frejdenberg, 1999: 207.

⁴ W. Keller, *Povijest Židova*: 276-277.

Svi naši autori uživali su istaknute položaje u dubrovačkoj crkvi. Giorgi je kao mladi isusovac postao poznati predavač retorike na raznim školama u Italiji, pa po povratku kući, napustivši isusovački red, redovnik i zatim opat benediktinskog samostana sv. Jakova u Višnjici, te kasnije predsjednik Mljetske kongregacije Reda sv. Benedikta i državni teolog.⁵ Ludovika Morena, monte-kasinskog redovnika rodom iz Modene, biograf Sebastijan Slade Dolci opisao je kao “obnovitelja lijepih umjetnosti kod nas”, vrsna znalca građanskog i crkvenog prava te učitelja mladih Dubrovčana,⁶ dok je Serafina Cervu krasio ugled dugogodišnjeg priora dominikanskog samostana u Dubrovniku i vikara Dubrovačke kongregacije Reda sv. Dominika.⁷ Stoga će se nesumnjivo u njihovim zapažanjima zrcaliti i odraz crkvenih uvjerenja, pa vrijedi pozornosti ustanoviti na koji se način to pokazalo. Štoviše, njihov interes za Židove čini se u velikoj mjeri motiviran upravo proučavanjem crkvene povijesti.

Dok je Giorgija i Morena Senat službeno angažirao u svojstvu državnih teologa kako bi iznijeli argumentirano mišljenje o Talmudu i drugim židovskim spisima, Cerva je neovisno o njima, pišući dvadeset godina kasnije, razmatrao prošlost Židova u jednom poglavlju djela *Prolegomena in sacram Metropolim Ragusinam*, povijesti grada Dubrovnika koju je zamislio kao opsežan uvod u višesveščanu povijest dubrovačke nadbiskupije pod naslovom *Sacra Metropolis Ragusina*. Proučimo li stajališta koja su u odnosu prema židovskoj zajednici iznijeli naši autori i usporedimo li ih s nekoliko odabраних arhivskih dokumenata iz tog vremena, moći ćemo ne samo potpunije sagledati jedan važan element iz složenog mozaika dubrovačkog društva iz razdoblja nakon velikog potresa 1667. godine, već će nam se pružiti i cjelovitiji uvid u dosege dubrovačke historiografije u doba prosvjetiteljstva.

---

⁵ Opće podatke o Ignaciju Giorgiju u suvremenom izdanju s naglaskom na njegovu književnom stvaralaštvu donose Zoran Kravar i Darko Novaković, »Đurđević, Ignjat.«, u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, ur. Dunja Fališevac, Krešimir Nemeć i Darko Novaković. Zagreb: Školska knjiga, 2000: 205-207.

⁶ Sebastijan Slade, *Fasti Litterario-Ragusini. Dubrovačka književna kronika*, ur. i prev. Pavao Knezović. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001: 120, 222.

⁷ Opsežan životopis Serafina Cerve napisao je Stjepan Krasić u uvodu djela Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur*, ur. Stjepan Krasić, sv. I. Zagreb, JAZU, 1975: XII-XXIV.

Uloga državnih teologa

Dulje od tri stotine godina, sve do vremena Rajmunda Gallanija u prvoj polovici 18. stoljeća, kako je poznato, nijedan državljani Dubrovačke Republike nije bio dubrovački nadbiskup. Radi prevladavanja sukoba koji su povremeno izbijali između stranca nadbiskupa i domaćega klera ili samih vlasti, država je znala angažirati domaće obrazovane teologe.⁸ Oni su svoje mišljenje opravdavali crkvenim pravom ili tradicijom koja je stoljećima postojala u gradu, ovisno o predmetu. Primjerice, kada je nadbiskup Ludovik Beccadelli sredinom 16. stoljeća poželio nesmetan uvoz jeftinog i kvalitetnog vina s poluotoka Pelješca za potrebe svoje Kurije, što je dotad bila povlastica koju su uživali samo prosjački Redovi, morao se suočiti s odbijanjem državnih vlasti, a to je službeno obrazložio teolog Klement Ranjina (1482-1559), dominikanac. Vrijedi promotriti поближе taj slučaj kako ga opisuje Serafin Cerva u djelu *Sacra Metropolis Ragusina*.⁹

“Kad je [Beccadelli] prvi put došao u Dubrovnik, zamolio je Senat da dopusti da se vino sa Pelješca, odakle ga je bilo zakonom zabranjeno dopremiti u državu, dovozi za njega i njegovu pratnju, kao i za njegove nasljednike u nadbiskupskoj službi. Uz to je, boreći se za svoja prava, ošinio postojeću praksu, smatrajući da bi bio grijeh zabraniti crkvenom prvaku ono što se dopuštalo fratrima i redovnicama. Ipak je Senat to odbio, po savjetu brata Klementa Ranjine, vrlo učena gojenca iz dominikanske obitelji. Zapitan za mišljenje, objavivši svoj rad i iznijevši odluke iz svetih kanona i tumača božanskoga prava, on je odgovorio neka se knez [Republike] ne prikloni ovome što se tražilo, te da se crkvena sloboda ni najmanje ne ugrožava zakonima koji su doneseni radi općeg dobra javne stvari. Ono pak što se dopušta redovničkim obiteljima zbog njihova siromaštva, da mogu kupiti vino koje je, dakako, jeftinije u onom kraju nego drugdje, nije nužno već i po samom pravu proširiti na druge crkvene ljude koji posjeduju imanja i obilnije prihode. Potaknut ovakvim razlozima, nadbiskup se podčinio javnom sudu.”

Državni teolozi istupali su kao savjetnici vlasti i u drugim prilikama, osobito nakon velikog potresa, kada je valjalo rješavati imovinska pitanja. Tako je 23. studenog 1673. godine Senat zatražio od Malog vijeća da što prije pozove

⁸ Definiciju položaja državnih teologa iznio je Kosto Vojnović, »Crkva i država u dubrovačkoj republici.«, prvi dio, *Rad JAZU* 119 (1894): 62, upozorivši pritom na istu ustanovu koja je postojala u Veneciji.

⁹ Seraphinus Maria Cerva, *Sacra Metropolis Ragusina*: 2394-2396, Knjižnica samostana Male braće u Dubrovniku, prijepis, knjiga br. 215.

teologe i zatraži savjet smije li se iskoristiti dozvola u vezi imovine blagih djela koju je Republici ustupio papa Aleksandar VII.¹⁰ Slično tome, 1. travnja 1688. godine Senat je naredio Malom vijeću da pozove dvojicu teologa kako bi se saslušalo njihovo mišljenje o oporuci arhidakona Bernarda Giorgija kojom je dvije trećine svoje imovine ostavio za potrebe gradnje kapele sv. Bernarda u dubrovačkoj katedrali, te da se o svemu izvijesti vijećnike Senata.¹¹ Njima se također utjecalo i u vrijeme opasnih vanjskopolitičkih pritisaka i drugih nevolja kojima je grad bio izložen kako bi savjetovali kojim je molitvama i procesijama trebalo izvršiti pokoru. Vidjelo se to prilikom izbivanja kužne zaraze u gradu početkom 1691., kada se sve do ožujka te godine nastojalo odbiti bolest ne samo karantenom, već i senatskim odlukama o procesijama i pokori, čemu je mogao pridonijeti i savjet državnih teologa.¹²

Danas raspoložemo iscrpnim podacima o aktivnostima državnih teologa u razdoblju nakon velikog potresa 1667. godine. Sačuvana su nam zasebno, kao dio arhivskog fonda *Acta Sanctae Mariae Maioris*, pedeset i četiri mišljenja koja su koncem 17. i u 18. stoljeću u pismenom obliku izdavali vlastima prilikom rješavanja raznih pitanja.¹³ Među njima se izdvajaju pitanja imuniteta, odnosno u kojim okolnostima klerici podliježu sudu laika i kako vjerske ustanove mogu poslužiti kao utočište laicima pred progonom, potom materijalna pitanja, razmatrajući primjerice prihode od poreza na duhan kao dobro kojim se smije koristiti i nadbiskup, ili kako valja ubirati sredstva za obnovu crkvenih objekata nakon potresa, te pitanja svakodnevnih aktivnosti u crkvi, poput onoga o pravu prvenstva u procesiji. Iako su mišljenja često bila prenesena bez potpisa, ipak su imena nekih teologa ostala sačuvana, poput benediktinaca Romualda Bašića i Ignacija Giorgija, isusovaca Rafaela Tudisija i Ardelija Della Belle, franjevac Sebastijana Slade Dolcija i Hilarija iz Župe dubrovačke,¹⁴ a nekoliko su puta navedeni i odgovori stranih teologa iz Napulja.

¹⁰ *Die Jovis XXIII Novembris 1673. Prima pars est de comittendo Excellentissimo Minori Consilio ut quam primum advocet theologos ad capiendam ab eisdem opinionem an possit uti pro reliqua dispensatione operum piorum concessa nobis ab Alexandro VII et ut referat in Consilium Rogatorum. Acta Consilii Rogatorum* (dalje: *Cons. Rog.*) serija III, sv. 120, f. 153v, Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD).

¹¹ *Cons. Rog.* sv. 129, f. 123r.

¹² *Cons. Rog.* sv. 131, f. 88v-89v, f. 107v-108r, f. 112v-113r.

¹³ *Acta Sanctae Mariae Maioris* (dalje: *ASMM*), serija LXXVI, 18. stoljeće, XXVIII. svezanj, dokument br. 3059, DAD.

¹⁴ Iako je u ovom izvoru predstavljen samo osobnim imenom, čini se da je to učeni Hilarije Crljenković, koji je preminuo 1699. godine. Njegovu sažetu biografiju iznose Serafin Cerva u djelu *Bibliotheca Ragusina*, sv. II/III. Zagreb: JAZU, 1977: 147-148 i Sebastijan Slade, *Fasti Litterario-Ragusini*: 111.

O ugledu koji su uživali državni teolozi u Dubrovačkoj Republici dostatno svjedoči propisani obred kojim su uvedeni u dužnost. Ovdje ga navodimo onako kako je zabilježen u Knjizi ceremonija početkom 18. stoljeća, prilikom podjele te časti benediktincu Ludoviku Morenu iz Modene, jednom od glavnih aktera naše priče:¹⁵

“Teolog Republike kojega je Presvjetli Senat izabrao uvede se u Presvjetlo Malo vijeće, dade mu se sjesti na prijenosnu klupicu, dozvoli mu se pokriti glavu, Njegova Svjetlost [knez] kaže mu da je izabran i imenovan od strane Presvjetlog Senata itd. Potom teolog zahvaljuje na časti itd., a Njegova Svjetlost [knez] uzvraća neka prisegne. Potom teolog ustaje i priseže, dodirnuvši grudi. Tako se postupilo dana 6. prosinca 1709. godine s Ocem Morenom i potom također i s drugima. Kad je teolog pozvan u Presvjetlo Malo vijeće, dovede ga jedan kancelar koji ga prati i u dolasku i u odlasku. Pritom je teolog odjeven u najsvetčanije odijelo, pa je tako, primjerice, redovnik s kukuljicom, i tako sjedne na prijenosnu klupicu.”

Poput Ignacija Giorgija, i Ludovik Moreno bio je učeni benediktinac te se u rodnoj Italiji istaknuo kao propovjednik. Došao je u Dubrovnik zbog premalog broja redovnika u Dubrovačkoj kongregaciji i postao je redovnikom samostana na otoku Lokrumu. Međutim, pored redovničkih dužnosti bavio se i podučavanjem mladih te je opisan kao “odličan znalac francuskog jezika”, pri čemu je upozoreno i “sva je prilika da je upravo Moreno pobudio interes mladih Dubrovčana za izučavanje francuskog jezika i da je on bio jedan od njihovih prvih učitelja.”¹⁶ Ovaj angažman mogao je Morenu biti dodatnom preporukom za članstvo u dubrovačkoj Akademiji ispraznih 1711. godine.¹⁷ Ostalo je zapaženo njegovo uzaludno zalaganje da talijanski jezik među akademikima stekne prevagu nad latinskim i “slovinskim”. Naslijedio je 1719. godine Ignacija Giorgija kao predsjednik Akademije,¹⁸ ali nije se isticao velikim radom, propustivši čak sazivati godišnje skupštine za izbor nove uprave Akademije,¹⁹ i već se 1722. godine na položaju predsjednika spominje dubrovački

¹⁵ *Cerimoniale*, sv. 1, f. 216r, u *Manuali pratici del cancelliere*, serija 21.1, DAD. Na ovaj izvor ukazala mi je dr Nella Lonza, kojoj srdačno zahvaljujem.

¹⁶ Nada Beritić, »Franatica Sorkočević, dubrovački pjesnik XVIII stoljeća (1706-1771)«, *Rad JAZU* 338 (1965): 246-247.

¹⁷ Mirko Deanović, »Odrzi talijanske akademije »degli Arcadi« preko Jadrana.« *Rad JAZU* 248 (1933): 34-35.

¹⁸ M. Deanović, »Odrzi«: 90. Giorgi je u Akademiji ispraznih izravno djelovao od 1712. do 1719. godine, o čemu piše Ivan Pudić, *Rerum Illyricarum Ignjata Đurđevića*. Sarajevo: ANU BiH, djela, knjiga XXVIII, 1967: 16.

¹⁹ M. Deanović, »Odrzi«: 49.

plemić Vladislav Lukin Gozze.²⁰ Krajem života Moreno je vršio diplomatsku misiju u Napulju, po nalogu Senata,²¹ čije je povjerenje bio zaslužio još izborom na položaj državnog teologa koncem 1709. godine. Uz njegovo ime vezuje se i sukob dubrovačke Kongregacije benediktinskog reda s dubrovačkim nadbiskupom u travnju 1717. godine, kada je na toj časti bio Ivan Krstitelj Conventati. Nadbiskupova zabrana da Moreno dalje istupa kao javni propovjednik u katedrali, popraćena naredbom o napuštanju Dubrovnika i povratku u benediktinski samostan na Lokrumu u roku od 24 sata, izazvala je žestoku reakciju. Kao Morenov zaštitnik, istupio je tada Jeronim Fontebono iz Firence, *Decanus et Administrator*, dekan i upravitelj lokrumskog samostana sv. Marije, uz potporu dubrovačkih plemića Rafaela Lukina Gozze, Luke Junijeva Sorga i Marina Marinova Caboge, trojice samostanskih civilnih upravitelja ili prokuratora koje je iz plemićkih redova određivala dubrovačka vlada radi rješavanja raznih svjetovnih problema s kojima su se suočavale crkvene ustanove.²²

Iz zapletenog odgovora na nadbiskupov postupak pomaljaju se dvije uporišne točke. Prva brani samostan i njegove redovnike, upozoravajući da su Montekasinska kongregacija Benediktinskog reda i Kongregacija sv. Justine iz Padove, kojima pripada i lokrumski samostan, još odlukom pape Eugena IV. 23. veljače 1434. godine, posve izuzete od sudbenog prava svih biskupa i izravno podvrgnute Sv. Stolici. Druga točka obrane ide u prilog Morenu osobno, jer su nadbiskupovom odlukom Fontebono i Moreno “teško i nezasluženo povrijeđeni”. Pritom je naglašeno da je “Časni otac Ludovik Moreno teolog ove Presvijetle i Presjajne Republike i toliko puta javni propovjednik u ovoj katedrali, na korist i uzdizanje cijeloga grada.”²³ Nažalost, pritom nije precizirano čime je točno Moreno izazvao nadbiskupa, a kasniji događaji pokazali su da je to bilo u vezi s izvjesnim spisom. Bilo kako bilo, nadbiskup uopće nije htio primiti navedeni prigovor do dolaska pravorijeka iz Rima, što je ponukalo

²⁰ M. Deanović, »Odrazi«: 52.

²¹ Dana 7. veljače 1729. zabilježena je senatska odredba da mu se isplati stotinu dukata za troškove putovanja u Italiju. *Cons. Rog.* sv. 154, f. 102r-v. Čini se da je to potvrda vijesti o njegovoj misiji u Napulju koju spominje M. Deanović, »Odrazi«: 90.

²² Cjeloviti tekst prigovora koji je tada nadbiskupu uputio pristav u dubrovačkoj Kancelariji Vicko Škapić u ime navedenih osoba zapisan je u *Diversa de foris* (dalje: *Div. For.*), serija XXXIV, sv. 142, f. 109v-112v, DAD.

²³ *Attamen ut in re tanti momenti cautius incedat sentiens se suamque religionem et dictum Reverendum Patrem Dominum Ludovicum Morenum Theologum huius Illustrissimae et Excellentissimae Reipublicae et toties publicum in hac catedrali ecclesia concionatorem cum totius civitatis fructu et edificatione, graviter et indebiter laesos...Div. For.* sv. 142, f. 111v.

Fontebona i upravitelje samostana na novi ogorčeni prigovor posredstvom pristava dubrovačke Kancelarije Vicka Škapića dan kasnije, 12. travnja. Budući da ni to nije urodilo nikakvim plodom, Škapiću nije preostalo drugo nego da prigovor ponovo zapiše pred dvojicom svjedoka.²⁴ Morenu tada “ni intervencija Senata nije pomogla”,²⁵ morao se pokoriti i odustati od propovijedi.

Međutim, dubrovačke vlasti nisu htjele olako odustati od omiljenog propovjednika, pa su odlučile potražiti potporu u Rimu. O njihovim naporima govore tri pisma, kojima se željelo naglasiti Morenovu učenost, moralnost i propovjedničke vrline, a pritom upozoriti da je nepravедno optužen od strane nadbiskupa, pa je tako Republika lišena propovjednika. Adresant prvog pisma, napisanog još 6. travnja 1717. godine, u danima kad nadbiskup Conventati nije htio ni primiti službeni prosvjed, bio je otac Giovanni Battista de Mirò, glavar Reda sv. Benedikta. Dubrovčani nisu propustili ovom prilikom, dakako, upozoriti na svoju stoljetnu privrženost benediktincima.²⁶ Koncem iste godine, 20. prosinca, pisali su ovim povodom i kardinalu Francescu Barberiniju,²⁷ a tjedan kasnije Francescu Parentiju,²⁸ diplomatskom agentu Republike. Sudeći po dva pisma koja su do proljeća 1718. stigla iz Rima u Dubrovnik, nastavak priče odvijao se u Morenovu korist. Prvo od njih napisao je svojoj vladi Francesco Parenti.²⁹ Upozorio ih je na papino nezadovoljstvo nadbiskupovim postupkom, naglasivši želju sv. Oca da nadbiskup ubuduće postupa razboritije te da ne oduzima olako pravo propovijedanja.³⁰ Parentijevo pismo također djelomično odgovara na pitanje zašto je izbio spor s nadbiskupom, ističući da se Morenu “u biti ne smije osporiti iznošenje katoličke izjave i to baš u onom obliku koji svaki kršćanin običava staviti na knjige koje se pripremaju za tisak.”³¹ Dakle, sukobili su se zbog Morenove želje da objavi spis u kojem je napao nadbiskupa.

²⁴ *Div. For.* sv. 142, f. 114r-116r.

²⁵ Čini se da je Moreno kao državni teolog i ranije zastupao stajališta protivna nadbiskupu. M. Deanović, »Odrazi«: 89.

²⁶ *Litterae et Commissiones Ponentis*, serija XXVII.6, sv. 47, f. 118v-119v, DAD.

²⁷ *Litterae et Commissiones Ponentis*, sv. 47, f. 188r-189r.

²⁸ *Litterae et Commissiones Ponentis*, sv. 47, f. 191r-192v.

²⁹ ASMM, 18. stoljeće, III. sv., dokument br. 668.

³⁰ ...in sostanza il papa viene a disapprovare la condotta di Monsignor Arcivescovo et ad imparargli che in simili casi non si deve sospendere assolutamente la benedizione de' predicatori, ma usare modi prudentiali.

³¹ ... in sostanza il Padre Moreni non può avere alcuna ripugnanza di fare una dichiarazione da Cattolico et in quella forma appunto che da ogni Cristiano si suole premettere nelli libri, che si danno alle stampe.

Drugo pismo je kardinal Paulucci, u svojstvu državnog tajnika Sv. Stolice, uputio 5. ožujka 1718. godine dubrovačkom nadbiskupu, a njegova kopija proslijedena je i Senatu.³² Možemo reći da je kardinal pisao po želji dubrovačkih vlasti. Prije svega, ustanovljeno je kako postoji želja da Moreno propovijeda u gradskoj katedrali tijekom predstojeće Korizme, a da se pritom sumnja da će mu nadbiskup dati blagoslov za tu svetu službu, jer mu ga je bio uskratio prilikom ranijeg Došašća. Kardinal je potom naglasio kako mu je papa naložio da piše nadbiskupu i pozove ga neka dopusti Morenu da propovijeda, ako je jedini razlog za zabranu bio izvjesni spis protivan crkvenom imunitetu, koji je ovaj sastavio, i povuče li ga Moreno na dostojan način.³³ Kardinal je na kraju uputio nadbiskupa neka postupi po vlastitoj savjesti, ako je posrijedi neki drugi razlog zbog kojega je Morenu zabranio propovijedati.

Na temelju ovih izvora možemo zaključiti da je Moreno htio objaviti svoj spis "protivan crkvenom imunitetu" s uobičajenom formulom *con licenza de superiori*, uz dozvolu viših crkvenih vlasti, a nadbiskup se tome oštro usprotivio. Utjecaj Senata pomogao je da Rim podupre Morena i opomene nadbiskupa. U svakom slučaju, ovo neugodno iskustvo u odnosima s vrhovnim pastirom dubrovačke crkve moglo je utjecati da Moreno i kasnije zastupa stajališta bliža državnim vlastima nego nadbiskupu, pa se i njegovo mišljenje o proskribiranim židovskim tekstovima unekoliko razlikuje od izlaganja drugih konzultiranih teologa. Svojom umjerenošću pomogao je da se akcija ne pretvori u obračun sa židovskom zajednicom.

Povod za protužidovski istup dubrovačkih vlasti

Vidimo da su državni teolozi prvenstveno bili zaokupljeni rješavanjem unutarnjih crkvenih pitanja ili odnosa države i Crkve u Dubrovniku. No, u odnosima spram drugih vjerskih zajednica čiji su se pripadnici znali zateći na dubrovačkom području, pravoslavnih kršćana, Židova i muslimana, nije se pribjegavalo savjetu učenih teologa, koje bi država na taj način unaprijedila u položaj posebnih savjetnika. Čini se kao da su kodeksi uzajamnog ponašanja tu bili već unaprijed propisani, pa nije bilo potrebe da se dodatno razmatraju.

³² ASMM, 18. stoljeće, III. sv., dokument br. 311.

³³ ... *mi comanda Nostro Signore di scriverle, che se il suo motivo è stato unicamente per avere il medesimo Religioso composta certa opera contraria all'Immunità ecclesiastica potrebbe dispensarlo, nel caso che egli ne facesse la ritrattazione nelle debite forme, con lasciarlo predicare.*

Poznato je da je od svih nekatolika jedino Židovima bilo dopušteno prenočiti unutar gradskih zidina, i to u getu. Ipak, činjenica je da su vlasti angažirale državne teologe početkom 1724. godine upravo s razlogom da iznesu stručno mišljenje o pitanju koje se neposredno ticalo položaja židovske zajednice u gradu: o pitanju židovskih vjerskih spisa. Time je njihova uloga prerasla dotadašnje okvire i našli su se pred novim izazovom.

Arhivski dokumenti svjedoče da se dubrovačka vlada domogla Talmuda nedugo prije početka rada Ignacija Giorgija i njegovih kolega. Dana 1. siječnja 1724. godine, mjesec i pol uoči izglasavanja prije navedene konačne odluke o zapljeni i uništenju proskribiranih židovskih vjerskih tekstova, Malo vijeće naredilo je svim Židovima koji borave u Dubrovniku da u ured državnog notarijata odmah predaju sve knjige zvane Talmud, pod prijetnjom kazne od dvije stotine dukata, koje bi Senat potom dodijelio u dobrotvorne svrhe. Istoga dana, na temelju te naredbe, Židovu Mojsiju Nonesu zaplijenjeno je "devet komada knjiga i jedna knjižica", a dva dana kasnije, zdur Pavao Vodopija izvijestio je vijećnike Malog vijeća da je tu odluku prenio i gestaldima *Scholae Hebraeorum*, židovske bratovštine u gradu.³⁴ Konkretni koraci koje je poduzela dubrovačka vlada uskoro su rezultirali javnom lomačom zaplijenjenih židovskih vjerskih spisa. S tim u vezi, među državnim troškovima za veljaču 1724. godine, dok je knez bio Ivan Karlo Marinov Sorgo, zabilježen je izdatak od jednog dukata i tri perpera za postavljanje oglasne ploče u getu s navedenom zabranom Židovima za posjedovanje Talmuda,³⁵ a potom i izdatak od dvanaest groša za zdura, dvadeset i četiri groša za krvnika i dukat i osam groša za drva za paljenje Talmuda, što ukupno čini dva dukata i četiri groša.³⁶ Nameće se pitanje je li u prošlosti bilo povoda za ovakav postupak.

Iako odnosi većinskog katoličkog stanovništva sa Židovima u Dubrovniku nisu bili osobito srdačni, ipak su stoljećima ostajali u granicama snošljivosti.

³⁴ *Acta Consilii Minoris* (dalje: *Cons. Min.*), serija V, sv. 91, f. 115r, DAD. Također Miroslav Pantić, »Izbor dokumenata o dubrovačkim Jevrejima od sredine XVII do kraja XVIII veka. Selected documents about the Jews in Dubrovnik from the middle of the 17th to the end of the 18th century.« *Zbornik jevrejskog istorijskog muzeja*, Beograd, 1 (1971): 366.

³⁵ *Detta*, serija VI, sv. 31, f. 3r, DAD.

³⁶ *Per abruciare i Talmut: per legna ducati 1.8, al Magistro di giustizia ducati -- .24, et al Riverio grossetti 12, in tutto ducati 2.4.* Pritom valja znati da jedan dukat ima dvanaest perpera ili četrdeset groša. *Detta*, sv. 31, f. 3v. Pišući o općenito težem položaju Židova u Dubrovniku poslije velikog potresa 1667. godine, na ovaj izvor upozorio je i Miroslav Pantić, »'Sin vjerenik jedne matere', dubrovačka komedija iz XVII. veka.« *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku* 2 (1953): 213.

Kako ćemo uz Serafina Cervu doskora upoznati povijesni pregled židovske zajednice u Gradu od prvih zabilježenih senatskih odluka u vezi organiziranog židovskog doseljavanja početkom 15. stoljeća pa sve do Cervine svakodnevne sredinom 18., zaustavimo se tek na nekoliko pojedinačnih primjera koje Cervu ovdje ne spominje. Uz poznati proces protiv rabina Isaka Ješuruna, kojega je vlada kaznila tamnicom pod nepravdom optužbom za ubojstvo kršćanske djevojčice 1622. godine,³⁷ ostalo je zabilježeno i mračno svjedočanstvo iz 1502., kad su sedmorica dubrovačkih Židova, među kojima i liječnik Moše Marali, kažnjeni smrtnim kaznama zbog optužbe za ritualno ubojstvo starice.³⁸ Ipak, većih ekscesa nije bilo i Židovi su mogli mirno živjeti i raditi u skladu s odredbama svoje vjere.

Nakon velikog potresa 1667. godine, u općem neredu koji je zavladao, gradski oci cijenili su svačiji doprinos kako bi se kriza što prije prevladala. O tome dovoljno govori slučaj ugledna trgovca Rafaela Cohena, koji je vlastitim sredstvima obnovio neke stradale kuće u getu, što je dubrovačka vlada pozdravila. Naime, na senatskoj sjednici, održanoj 26. lipnja 1668. godine, usvojen je Cohenov zahtjev da obnovi četiri stana i skladišta, za što bi kasnije dobio izvjesnu naknadu kroz iznajmljivanje navedenih prostorija. Molbu vlastima dodatno je pojasnio riječima da će “jedan od četiri stana poslužiti za našu bratovštinu”, uz obećanje da tu “nećemo prestati moliti Boga za svaki uspjeh Vaših Svjetlosti.”³⁹ Cohenov napor bio je posve u skladu s nastojanjima vlasti da što prije obnove postradale četvrti i gradu vrata normalni život, a s tim u vezi bio je sastavljen i posebni plan kojim su svi najmodavci bili oslobođeni budućih davanja ako se sami prihvate obnove kuća. Točno dvadeset godina nakon potresa, dana 23. srpnja 1687. godine, Senat je usvojio prijedlog vijećnika da se na geto vrata u požaru postradala vrata i ta je odluka proslijedena Malom vijeću na izvršenje,⁴⁰ dok je 25. rujna 1709. Senat odlučio da se na trošak samih Židova zazidaju vrata, koja su bila ponovo otvorena u getu sa strane ulice Prijeko.⁴¹

³⁷ Na temelju arhivskih izvora i prikaza ovoga slučaja iz pera suvremenika, dubrovačkog rabina Arona Cohena, stradanje Isaka Ješuruna potanko je opisao Jorjo Tadić, *Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII stoljeća*. Sarajevo: La Benevolencia, 1937: 119-134. Usporediti i noviji pogled koji daje B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*: 27, uz citiranu literaturu.

³⁸ J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku*: 108-118; B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*: 19; Vesna Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici (1546-1808)*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2005: 9.

³⁹ ...una di dette quatro stanze servirà per nostra Scuola dove non mancaremo di pregare il Signor Iddio per ogni essaltatione dell'EE.VV. Cons. Rog. sv. 116, f. 102v-103v.

⁴⁰ Cons. Rog. sv. 129, f. 9r.

⁴¹ Cons. Rog. sv. 142, f. 112v.

Međutim, u to vrijeme nije bilo spomena o organiziranom radu na zapljeni i uništavanju židovskih vjerskih spisa, na prvom mjestu Talmuda. Dapače, molba Rafaela Cohena završava obećanjem da će, u slučaju povoljnog odgovora, židovska zajednica svoju zahvalnost iskazati i molitvama za dobrobit vlastele. To očito nije izazvalo nikakvu sablazan. Zato se nameće pitanje koji je bio razlog takvog zaoštavanju početkom dvadesetih godina 18. stoljeća. Budući da Židovi tada ničim nisu ugrožavali dubrovačke državne interese, valja zaključiti da je poticaj došao iz visokih crkvenih krugova. I doista, upravo u to vrijeme zbilja se korjenita promjena u dubrovačkoj crkvi: nakon više od tri i pol stoljeća, koliko su stranci uživali nadbiskupsku čast u Dubrovniku, godine 1722. nadbiskupom je postao Dubrovčanin, dominikanac Rajmund Jelić *alias* Gallani, koji je punih pet godina u svojstvu vrhovnog dubrovačkog crkvenog pastira nastojao otkloniti brojne uočene nepravilnosti. Još ranije je stekao veliki ugled djelujući kao vikar latinske patrijaršije u Carigradu od 1706. do 1708. godine i potom kao naslovni nadbiskup Ankare te apostolski vizitator egejskih otoka, kada se istakao u obrani kršćana u Osmanskom Carstvu.⁴²

Navikavši se tako na obranu katoličkih interesa u orijentalnom svijetu i dobro poznavajući papinsku praksu opreznog postupanja s knjigama čiji bi sadržaj mogao ugroziti pravu vjeru, nadbiskup Gallani je u pismu 20. listopada 1724. godine izvijestio svetu Kongregaciju kardinala o prilikama koje je zatekao u Dubrovniku.⁴³ Naglasio je da je odmah, čim je započeo s dužnošću vizitacije, uočio “jedno skandalozno i u praksi vrlo pogubno mišljenje koje se uvuklo u grad, a njime su mnogi zavedeni smatrali da se donesenog zakona o zabrani knjiga ne treba pridržavati. Stoga su posvuda čitali razne knjige, čak i one sumnjive. Odatle se osobito među mladima počelo javljati kvarenje dobrih običaja.” Kako bi iskorijenio uočeno zlo, nadbiskup se pobrinuo da se javno objavi papinski “Popis zabranjenih knjiga”, *Index librorum prohibitorum*, izvjesivši ga u svojoj pisarnici, a uz to su određene i stroge kazne za prekršitelje, uključujući i crkveno izopćenje. Zapazio je da su isto pokušavali provesti i njegovi prethodnici na dijecezanskim sinodima u Dubrovniku. No, sad je napokon taj primjer, po njegovim riječima, odlučila prihvatiti i država koja je odlukom Senata odredila da se javno dade spaliti i “bezbožni židovski Talmud.”

⁴² S. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. IV. Zagreb: JAZU, 1980: 448.

⁴³ *Ecclesiae Ragusinae Historia auctore Daniele Farlato presbytero Societatis Jesu et Iacobo Coletto, olim eiusdem Societatis alumno* (dalje: *Illyricum Sacrum VI*), Venetiis, MDCCC: 272, 274.

Pismu Kongregaciji kardinala prethodio je dopis koji je dubrovački nadbiskup 1. veljače 1724. godine uputio vlastima Republike, ali očevito s namjerom da dobije odjek i u puku.⁴⁴ Taj primjer Gallanijeva nezadovoljstva pretjeranim slobodama u Dubrovniku u pogledu čitanja zabranjenih knjiga zbio se, dakle, točno dva tjedna prije izglasavanja senatske odluke o paljenju Talmuda i drugih proskribiranih židovskih spisa. Time nadbiskup dolazi u prvi plan kao pravi pokretač cijele akcije, jer se Senat osjetio ponukanim da mu barem dijelom izade ususret. Budući da nije htio istupiti protiv podanika prožetih idejama francuskog prosvjetiteljstva, među kojima je moglo biti i plemića, ceh je platila židovska zajednica.⁴⁵ Zanimljivo je da Gallani Židove uopće nije spomenuo u proglasu izdanom 1. veljače, a u pismu Kongregaciji kardinala od 20. listopada tek ovlaš navodi paljenje Talmuda, dok glavni napad upravlja na francuske pisce: '...ova drskost nastala je iz izopačenog čitanja navedenih knjiga, osobito onih koje su uredili francuski autori.'⁴⁶ Činjenica je da država nije bez pogovora pristupila uništenju Talmuda i drugih nepoćudnih židovskih knjiga, već je prvo potražila pogodnu osobu radi iznošenja odgovarajućeg mišljenja o tome. Zadatak je povjeren državnim teolozima.

Konkretna akcija, do koje je došlo neposredno nakon što su iznijeli svoje mišljenje, javno spaljivanje Talmuda i drugih židovskih spisa, izvršeno u veljači 1724. godine, svjedoči o želji Senata da dijelom udovolji nadbiskupu i o važnosti koja je ocjeni teologa bila pridana. Dok su prilikom ranijih izricanja stajališta u sukobima između države i Crkve teolozi morali računati s ozbiljnim pritiskom od strane vlasti Republike, u čije su interese katkada i izravno zadirali, sada nitko nije javno istupio s protivnim mišljenjem. Ipak, na sjednici Senata održanoj 17. veljače 1724. godine, na kojoj je odlučeno da se javno spale Talmud i drugi židovski vjerski spisi poimenično navedeni od strane Ignacija Giorgija, nije prihvaćen prijedlog da se pritom kazne i svi Židovi koji su ih dotad čuvali i čitali. O tome da se Židove osobno ne kažnjava odlučeno je većinom od osamnaest glasova za i dvanaest protiv. Usvojen je samo zaključak o uvođenju novčanih kazni za prijestupnike među Židovima koji bi naknadno proučavali zabranjene knjige. Također je odlučeno da, bude li se

⁴⁴ ASMM, 18. stoljeće, III. sv., dokument br. 351.

⁴⁵ O naporima za suzbijanje utjecaja francuskih prosvjetitelja u Dubrovniku pisala je Nada Beritić, »O zabranjenim knjigama u Dubrovniku potkraj 18. i početkom 19. stoljeća.«, u: *Nada Beritić: Otkrića iz arhiva*, ur. Nikola Ivanišin. Split: Književni krug, 2000: 172-177. Rad je izvorno objavljen u časopisu *Dubrovnik* 1 (1956): 378-381.

⁴⁶ *...hancque audaciam a prava dictorum librorum et maxime ab auctoribus Gallis editorum lectione natam esse. Illyricum Sacrum VI: 274.*

koja od njih čuvala ili čitala kasnije u sinagogi, svi Židovi moraju državnoj blagajni platiti kaznu od pet stotina zlatnih dukata. Ako se pak neka od zabranjenih knjiga poslije pronade kod pojedinca, taj Židov mora sam platiti istu kaznu od pet stotina zlatnih mletačkih dukata, kako se precizira. Ne bude li u mogućnosti platiti tu globu, pretrpjet će tri trzaja na koloturi, izložit će ga se javno na stupu srama, a na čelo će mu se utisnuti vreli žig.⁴⁷ U slučaju da netko prijavi prijestupnika koji je prekršio naredbu, isplatit će mu se za nagradu pedeset dukata od onih petsto zlatnih mletačkih dukata globe. Napokon, naloženo je Malom vijeću da se pobrine kako bi se sve navedene odluke dale izvesti u sinagogi. Ovi su zaključci prihvaćeni svega s jednim glasom protiv.⁴⁸

Dana 22. veljače 1724. godine, pošto su razmotrene sve službene ocjene teologa i pet dana poslije odluke da se pristupi javnom paljenju židovskih vjerskih spisa, Malo vijeće odlučilo je privesti i saslušati Mojsija Nonesa kako bi utvrdilo pridržava li se židovska zajednica u potpunosti objavljenih naredaba.⁴⁹ Zanimljivo je da je od iste osobe u siječnju 1724. godine zaplijenjeno više židovskih knjiga kako bi državni teolozi iznijeli o njima stručno mišljenje. Pred okupljenim vijećnicima Nones je dao prisegu *tacto calamo more Hebraeorum*, “dodirnuvši štapić po židovskom običaju”,⁵⁰ te se pod prijetnjom kazne od godinu dana zatvora ili globe od stotinu dukata obvezao govoriti istinu. Na pitanje je li neki primjerak Talmuda ili neke od drugih pet zabranjenih knjiga ostao i dalje u vlasništvu i upotrebi dubrovačkih Židova, Nones je odgovorio da se u rabinovoj kući u getu čuva “veliko mnoštvo knjiga”, a također i “kod Valenzina”,⁵¹ te “da će njih biti tisuću i osamsto komada”, ali on “doista ne zna koje su to knjige.” Nones je dodao da su prilikom njegova boravka u Lazaretima

⁴⁷ Tjelesne kazne trzaja na koloturi i obilježavanja pečatom u starom Dubrovniku opisuje Nella Lonza, *Pod plaštem pravde. Kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1997: 148-151. Za našu temu osobito je zanimljivo autoričino zapažanje da je posljednji put po naredbi Kaznenog suda kazna “trzaja na koloturi” izvedena 1726., dakle svega dvije godine poslije događaja koje ovdje razmatramo.

⁴⁸ *Cons. Rog.* sv. 151, f. 176v-177r. Također M. Pantić, »Izbor dokumenata«: 379. Ove odluke, pozivajući se na Pantića, navodi i B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*: 47-48.

⁴⁹ *ASMM*, 18. stoljeće, V. svežanj, dokument br. 711.

⁵⁰ Čini se da je to *jad*, obredni štapić kojim se tijekom vjerske službe u sinagogi dodiruju svići Tore. Vidjeti slikovni prikaz uz W. Keller, *Povijest Židova*: 352. Slično piše N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 225, navodeći da su se Židovi prije svjedočenja zaklinjali na svoje obredne predmete, muslimani na islamsku vjeru, a katolici na Sv. pismo, s tim što je za svećenike bilo dovoljno da polože ruku na grudi.

⁵¹ O Gabrijelu Valenzinu, koji je sudjelovao u sporovima unutar židovske zajednice 1723. godine i kasnije, piše V. Miović, *Židovski geto*: 78-79.

dolazili “razni plemići i pučani kako bi ga napali zbog pravila njegove vjere, pa je on zapitao Židove imaju li neku knjigu radi odgovaranja na napade. Rekli su mu da imaju jednu i imenovali su je, ali on je poslije zaboravio naslov pod kojim se nalazilo sve potrebno da bi se odgovorilo.” Ipak, Nones se sjetio da je to bila “jedna mala knjiga, ali najpokvarenija i najprotivnija njihovu Zakonu.”

Budući da o Nonesu drugi izvori šute, a ovdje je precizirano da se nalazio u posjedu većeg broja knjiga, možemo pretpostaviti da je bio među židovskim putujućim knjižarima, poznatima pod latinskim općim nazivom *librarii*, koji u Dubrovniku nisu bili neuobičajeni gosti.⁵² O njihovoj djelatnosti govori i slučaj dubrovačkog rabina Arona Cohena, koji je 1656. godine oporučno razdijelio osam stotina primjeraka vjerskih rasprava koje su napisali njegov djed Solomon Oef i on sam, te ih je namijenio židovskim zajednicama u Carigradu, Solunu, Veneciji, Rimu, Anconi, Sofiji, raznim talijanskim gradovima i njemačkim zemljama.⁵³ Čini se da su židovske knjige stizale u Dubrovnik i posredstvom gradskih poklisara koji su nosili tribut sultanu. Tako je zabilježeno da se u robu poklisara iz 1724. godine našla i jedna knjiga na hebrejskom jeziku.⁵⁴ To dodatno svjedoči da je akcija paljenja Talmuda i drugih spisa u veljači 1724. imala tek prigodan karakter u očima vlasti, bez težih posljedica po dubrovačke Židove. Ipak, stajališta državnih teologa odlikuju se potankošću i nude mnogo mjesta za usporedbu s tipičnim protužidovskim polemikama iz srednjeg vijeka.

Kako je prikazan Talmud

Iscrpni izvještaj koji su državni teolozi podnijeli svojoj vladi sačuvan je u izvorniku u Državnom arhivu u Dubrovniku, a naknadno je, u vrijeme sređivanja fonda u prvoj polovici 19. stoljeća, naslovljen kao *Spiegazione del Talmud, ed altri Libri Ebraici de' Teologi PP. Ludovico Moreno ed Ignazio Giorgi an. 1724*, odnosno “Tumačenje Talmuda i drugih židovskih knjiga od strane teologa,

---

⁵² M. Frejdenberg, *Jewish life*: 197. Također Vuk Vinaver, »O Jevrejima u Dubrovniku u XVIII veku.« *Jevrejski almanah*, Beograd, (1959-1960): 66.

⁵³ M. Frejdenberg: *Jewish life*: 204; S. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I: 122. Cjeloviti tekst oporuke, napisane 9. veljače 1656. godine, objavio je J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku*: 431-434.

⁵⁴ Vesna Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2003: 239.

Otaca Ludovika Morena i Ignacija Giorgija 1724. godine.”⁵⁵ Iako su naslovom obuhvaćena samo dva teologa, u dokumentu se nalazi i treće mišljenje koje je ostalo anonimno. Razmotrimo ih redom kojim su svrstani u izvorniku.

a) izlaganje Ludovika Morena

Izvještaj koji je podnio Ludovik Moreno obuhvaća ukupno pet naknadno numeriranih stranica. Budući da je upozorio kako nije sposoban iznijeti stručno mišljenje o postavljenom problemu zbog nepoznavanja hebrejskog jezika, svoj je istup ograničio na pregled biblijske povijesti i izvora kako je nastao Talmud. Morenova razmatranja su oprezna i prilično objektivna. Ističe da se ne želi naslijepo povesti za nagonom svjetine koja bi htjela spaliti te knjige, a da se prethodno ne provede pravilna istraga. Upozorava da postoje dva različita Talmuda, jeruzalemski i babilonski, koji se međusobno znatno razlikuju i po sadržaju i po autorima, kao i po mjestu i vremenu nastanka. Zapaža zatim da pape osuđuju Talmud općenito, ne praveći pritom razliku radi li se o jeruzalemskom ili babilonskom. To za Morena predstavlja ozbiljan razlog za sumnju u opravdanost takve osude, tim više što se u sinagogi njegove domovine čita Talmud tiskan u Veneciji, s naslovnom stranom na talijanskom jeziku, i tvrdi da se u to osobno uvjerio. Pritom je Talmud obilježen javnim duždevim pečatom, a Židovima je, pod prijetnjom najstrožih kazni, zabranjena upotreba drugog izdanja, koje ne bi bilo priznato i označeno propisanim pečatom.⁵⁶ Budući da je Moreno bio iz Modene, ovim važnim detaljem možemo usporediti praksu između Dubrovnika i sjeverne Italije.

Na temelju navedenih činjenica, uspoređujući sadržaj papinskih zabrana s opisanom praksom kršćanskih vladara da dopuštaju tiskanje Talmuda te da ga uz to označuju javnim pečatom, Moreno smatra da bi se ipak moglo raditi o tekstu Talmuda koji je ispravan i nije zabranjen te bi ga kao takvog Židovi smjeli koristiti. Ograđujući se još jednom od izricanja konačnog stajališta o

⁵⁵ ASMM, 18. stoljeće, V. svežanj, dokument br. 711. Iako M. Pantić citira ovaj spis među dokumentima koje je transkribirao, on donosi samo Giorgijev izvještaj, a ne navodi preostala dva niti sve kratke usputne zapise na zasebnim listovima koji nisu numerirani. Zato sam citirao izvorni arhivski spis kod onih dijelova koje M. Pantić ne navodi, dok sam upozorio na rad M. Pantića u onome što je transkribirao.

⁵⁶ *...nella sinagoga della mia patria permesso il Thalmud, e l'ho veduto io medesimo, et di stampa veneziana, col frontespicio in Italiano, ed sigillato col publico sigillo del Prencipe, essendo vietato sotto rigorosissime pene agl'Ebri tenerne alcuno, che non sia riconosciuto, e sigillato.* Izvještaj Ludovika Morena: 5.

pitanju Talmuda zbog svog neznanja hebrejskog jezika, Moreno dovršava pismo dubrovačkoj vladi napomenom da bi trebalo pristupiti spaljivanju zaplijenjenih knjiga samo ukoliko bi se u njima pronašla neka od bezbožnosti koje je precizirao. Među njima su napadi na Isusa Krista i na sve kršćane, a raspoređeni su po poimenično navedenim poglavljima Talmuda. Naglašava pak da ne želi dodatno opterećivati vlastelu iznošenjem “brojnih ludosti i buncaja iz teksta”.⁵⁷ Budući da više puta tvrdi da ne poznaje hebrejski, Moreno je do tih detalja morao doći iz prijevoda, ali o tome, nažalost, ne daje nikakve podatke.

Sukladno drevnom srednjovjekovnom običaju koji se slijedio i u vjerskim raspravama novoga vijeka, naveo je tri razdoblja povijesti čovječanstva: vrijeme prirodnog zakona od Adama do Mojsija, vrijeme pisanog zakona od Mojsija do Isusa, i vrijeme milosti od Isusa do Sudnjeg dana. Ovu razdiobu susrećemo kod srednjovjekovnih apologeta, pa čak i kod onih zapadnih autora koji su izražavali stanoviti otklon prema prihvaćenim crkvenim kanonima. Tako je u 12. stoljeću Petar Abelard u djelu “Razgovor filozofa s kršćaninom i Židovom” upozorio na razliku između tri postojeća zakona, prirodnog, Mojsijeva i evanđeoskog. Opisao je prirodni zakon kao najstariji i najjednostavniji od svih koje je Bog dao čovjeku i naglasio je da ga čine moralne zapovijedi koje je čovjek dužan izvršavati. Od iskrenog sljedbenika prirodnoga zakona očekuje se ponašanje kakvo Bog od njega traži, s ispravnim nakanama. Među tri navedena zakona Abelard je istaknuo posljednji, zakon Evanđelja, kao onaj koji čovjeku nudi najčišći i najpravičniji put za oblikovanje svojih pogleda, iako je vjerovao da su i iskreni sljedbenici prirodnog zakona također mogli biti spašeni.⁵⁸

Ovakvo mišljenje ipak nije bilo posve prihvatljivo jednom učenom teologu s početka 18. stoljeća. Tragajući stoga za razlogom zašto je ljudima do dolaska Spasitelja opraštan prvotni grijeh, Moreno uspostavlja dvojnu tradiciju predaje vjerskih istina, pismenu i usmenu, budući da sve do Evanđelja nije bilo potpune istine u pisanom obliku koja bi ljudima donijela spas. Ističe da je Abraham primio zakon o obrezivanju, ali taj zakon nije bio dovoljan da ljude oslobodi od prvotnog grijeha. Za Mojsija vjeruje da sav nauk nije prenio pismeno,

⁵⁷ *Queste sono le principali empietà, tralasciando per non tediare l'Eccellenze Vostre moltissime sciochezze e delirij di questi libri*. Izvještaj Ludovika Morena: 4.

⁵⁸ Anna Sapir Abulafia, »*Intentio Recta an Erronea?* Peter Abelard's views on Judaism and the Jews.«, u: Ashgate: *Variorum Reprints*, n. XIII: 1998: 13-30. O Abelardovoj razdiobi tri epohe čovječanstva vidi: 19-21.

već je neke tajne izrekao usmeno, povjerivši ih samo odabranom krugu od sedamdeset staraca koji su formirali židovski sabor ili Sinhedrij. Jednako tako smatra da se i židovska vjera formirala dvojako, u pismenom i u usmenom obliku. Kod pitanja o postanku Talmuda vrlo je podroban, ističući imena nekolicine rabina i datirajući ga prilično precizno u sredinu 5. stoljeća. Sam naziv djela prevodi na latinski jezik kao *Disciplinatio*, "Uvođenje stege", i to obrazlaže: "zato što upravlja stegom i obredima naroda." Ipak, nije izbjegao pogrešku kada je postanak babilonskog Talmuda vezao uz Kairo u Egiptu. Vjeruje da je knjiga nastajala u više stadija, te da u početku doista nije predstavljala opasnost za kršćanstvo, jer je obuhvaćala židovsku povijest i zakon. Kad je taj zakon zamijenjen novim, dolaskom Isusa Krista, Talmud se sveo na podatke iz ranijeg vremena, pa mu je time pripisana stanovita povijesna vrijednost. No, kasnije su, po Morenovim riječima, izvršene brojne promjene, dopisano je mnogo teksta i upravo je taj naknadno nastali dio, koji je ubačen u razna poglavlja, poguban, posvećen isključivo napadima na Krista i kršćanstvo.

Naslove poglavlja u kojima su sadržani ti napadi Moreno je potanko naveo, opisavši čak i gdje su u njima pogubni dijelovi, što opet govori o prijevodu koji je koristio da bi se upoznao s knjigom. Usporedba njegovih opažanja s kasnijim Giorgijevima pokazuje nepobitne sličnosti. Budući da ćemo Giorgijev tekst potanko razmotriti, jer sadrži najviše pojedinosti, ovdje valja ukratko prikazati talmudske navodne osude Isusa i kršćana kako ih je zapazio Moreno, i to u svakoj skupini po pet optužbi. Tako pišući o optužbama protiv Isusa, navodi da u prvom odjeljku zvanom *Zerhaim*, u devetom poglavlju zvanom *Challa*, u četrdeset devetom retku počevši od riječi *Mehila*, piše kako se Isus rodio i tko su mu bili roditelji. U četvrtom traktatu pod imenom *Sancedrin*, četvrtog odjeljka zvanog *Nezichin*, stoji koji mu je bio poziv i čime se bavio. U istom odjeljku i poglavlju, a u članku br. 5 na stranici 13 navodi se kojeg je Boga obožavao. Isti odjeljak i poglavlje sadrži članak u kojemu se na stranici 43 tumači zašto su Židovi i po čijem sudu ubili Isusa. Na posljednjem mjestu Moreno piše o šestom odjeljku zvanom *Ghitin* i o njegovu trećem poglavlju zvanom *Nescim*, u kojem je na pedeset sedmoj stranici navedeno gdje se sada nalazi Isusova duša. Za posljednji primjer doista postoji navod u Talmudu, na citiranom mjestu, *Ghitin*, list 57/a. Međutim, tu se ističe da je Onkelos, sin Kalonikosov i nećak Tita Vespazijana, razoritelja Drugog jeruzalemskog hrama, odlučio primiti vjeru Izraela i koristio se čarolijom dozivanja mrtvih kako bi ih zapitao tko je najuvaženiji na onome svijetu. Pozvavši redom Tita i Bileama,

koji su mu rekli da je Izrael najuvaženiji, na koncu je pozvao i Ješua, ili Isusa. On je također rekao da je Izrael najuvaženiji, dodavši: “Tko god ih dira, u Njegovu ga dira...zjenicu oka.” Na pitanje na što je osuđen, odgovorio je da je osuđen na kipući kal, jer je Gospodin rekao: “Tko se podruguje riječima mudrih, kažnjava se kipućim kalom.”⁵⁹

Kod općenitih protukršćanskih optužbi Moreno prvo spominje prvi odjeljak zvan *Zerhaim* i njegovo prvo poglavlje pod imenom *Berakhoth*, gdje se u četvrtom članku naređuje da svaki Židov mora triput dnevno proklinjati kršćane i moliti Boga da uništi njihove prvake. Na istom se mjestu, po Morenu, nalaže Židovima da varaju kršćane što više mogu i da im lihvom ili krađom otimaju imovinu. Nadalje, u osmom poglavlju četvrtog odjeljka nazvanog *Nezichin*, pod imenom *Avodah zarah*, nalaže se Židovima da se prema kršćanima odnose kao prema životinjama. Pretposljednja optužba koju je uočio Moreno smještena je u istom odjeljku i poglavlju, a u članku br. 2. Tu se navodi naredba neka Židovi ne čine ništa, ni dobro ni loše, prema poganima, ali da su zato obvezni upotrijebiti svaku vještinu da kršćane liše života. Na kraju Moreno citira isti odjeljak i poglavlje kako bi naveo naredbu neka Židov, ako vidi kršćanina na rubu ponora, bude obvezan gurnuti ga.

Morenov prikaz napisan je ozbiljno i temeljito, usprkos autorovoj nesposobnosti da prouči izvorni tekst. Ipak, njime Senat nije mogao biti u potpunosti zadovoljan, jer nije do kraja odgovorio na izneseno pitanje. Država je stoga morala pronaći alternativu.

b) izlaganje Ignacija Giorgija

Obrativši se Ignaciju Giorgiju, očekivalo se da će on najbolje riješiti postavljeni zadatak. Naime, Giorgija se hvalilo zbog učenosti, a vjerovalo se u njegovu objektivnost, tim više što se znalo da nije u dobrim odnosima s nadbiskupom, a to se vidjelo i u slučaju iz iste 1724. godine, kada je pomogao jednom župniku da dobije spor s nadbiskupom napisavši žalbu u njegovo ime, pa je zato nadbiskup otežavao Giorgijev izbor na položaj predsjednika Mljetske kongregacije benediktinskog Reda.⁶⁰

Povjereni zadatak Giorgi je izvršio savjesno, pažljivo proučivši Talmud, što je zapravo predstavljalo novu pohvalu njegovoj učenosti, jer je čitao tekst na

⁵⁹ *Talmud*, ur. i prev. Eugen Werber. Rijeka, 1982: 434-435.

⁶⁰ *Ignjat Đurđević*, ur. Franjo Švelec, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, sv. 18. Zagreb, 1971: 12.

hebrejskom jeziku. Iza njega ostao je izvještaj na dvadeset tri stranice, koje nisu numerirane, a upotpunio ga je dopisavši na kraju, na dodatnih pet stranica, sažetak bule pape Klementa VIII. *Cum Hebraeorum malitia*, "Sazlonamjernošću Židova", iz 1593. godine. Naglasio je da je dobio Talmud i druge židovske tekstove od iste gospode koja su od njega zatražila stručno mišljenje o tome može li Talmud koegzistirati s kršćanskim tekstovima, ili mora biti uništen kao njima protivan.⁶¹ Započevši svoje izlaganje kratkim povijesnim pregledom židovskog stradanja od izgnanstva iz Svete zemlje, u vrijeme rimskog razaranja Drugog hrama u Jeruzalemu 71. godine,⁶² Giorgi je istaknuo pet uporišnih točaka za stvaranje ocjene o spisu koji je proučio: 1) suvremeni Židovi koriste samo babilonski, a ne neki drugi Talmud; 2) babilonski Talmud nije drugi do li proširen jeruzalemski Talmud; 3) babilonski ili prošireni jeruzalemski Talmud je poguban; 4) Talmud podijeljen u četrnaest poglavlja koji mu je dubrovačka vlada dala na proučavanje pravi je i nesumnjivi babilonski Talmud; 5) taj su Talmud brojne papinske poslanice diljem kršćanskog svijeta zabranile i osudile na lomaču.

Nastojao je slijediti objektivan historijski pristup i opisao je način na koji je djelo uopće nastalo. Navodeći imena više rabina koji su htjeli stvoriti sintezu kako vjerskih, tako i laičkih zakona židovskoga društva, prikazao je ukratko njihove višestoljetne napore, od raseljenja iz Izraela u vrijeme razaranja Drugog hrama pa do početka 8. stoljeća. Oni su napokon urodili sastavljanjem Talmuda, a samu tu riječ preveo je kao "Opći židovski nauk". Konačna je redakcija teksta, po Giorgiju, izvršena u Kairu, pa je "Talmud zato i nazvan babilonski, jer je sastavljen u velikom Kairu, zvanom i egipatski Babilon".⁶³ Poznaje sukobe koji su bili izbili među Židovima oko prihvaćanja Talmuda odmah po njegovu konačnom uređenju 707. godine, po Giorgijevoj dataciji, pa piše o rabanistima koji su prihvaćali Talmud i o karaitima koji su se njemu opirali i vidjeli u Starom zavjetu jedinu vjerski ispravnu zbirku tekstova, a sukob je ubrzo završio u korist rabanista. Usporedimo li ove podatke, koje izlaže dubrovački teolog, s činjenicama iz povijesti Židova, uočiti ćemo stanovite razlike. Prije svega, pitanje je što je nagnalo Giorgija da napiše kako je "rabin Meir mlađi, sin rabina Ase, dovršio djelo i nazvao ga babilonski Talmud, jer je bio sastavljen u velikom Kairu, zvanom i egipatski Babilon." Redakcija

⁶¹ Stručno mišljenje Ignacija Giorgija o Talmudu napisano je u obliku službenog izvještaja dubrovačkoj vladi. Dokument je transkribirao M. Pantić, »Izbor dokumenata«: 366-376.

⁶² Suvremena historiografija datira rimsko razaranje Hrama 70. godine.

⁶³ M. Pantić, »Izbor dokumenata«: 367.

po kojoj je Talmud dobio pridjev “babilonski” doista je izvršena u Babilonu u Perziji, u vrijeme sasanidskih vladara sredinom 5. stoljeća,⁶⁴ dok je konačna obrada teksta dovršena stoljeće kasnije, također u Babilonu.⁶⁵ Čini se opravdanim stoga pretpostaviti da je Giorgi naglasio egipatsko porijeklo djela zato što je najranije zapadno izdanje Mišne kao dijela Talmuda tiskano 1492. godine u Napulju, zajedno s komentarima na hebrejskom jeziku koje je napisao znameniti učenjak rabin Mojsije ben Majmon (1135-1204), djelujući upravo u egipatskoj prijestolnici.⁶⁶

Nakon navedena jezgrovitog povijesnog pregleda, Giorgi tvrdi da je zapravo jedini razlog zašto je Talmud nastao želja Židova da se odupru kršćanima te da nesmiljenim napadima na kršćanstvo povrate izgubljene pozicije. Svoje mišljenje dodatno je obrazložio ocjenom trojice uglednih rabina koji su konvertirali na katoličku vjeru. Bili su to redom Pavao od sv. Marije, biskup grada Burgosa u Španjolskoj, Jeronim de Santa Fede, filozof i liječnik pape Benedikta XIII.⁶⁷ te Santo Senese, dominikanac i teolog. No, autoriteti koje slijedi obrazlažući opasnosti koje kršćanima prijete iz Talmuda ponajviše su kršćanski pisci, kako se moglo i očekivati. Poziva se na djelo Piera Galatina pod naslovom *De arcanis Catholicae veritatis*, “O tajnama katoličke istine”, u kojemu autor daje potanki opis sadržaja navedenog babilonskog Talmuda, koji proučava i Giorgi, da bi ustvrdio kako su dva teksta posve podudarna.

Za iznesenu temeljnu misao da je Talmud napisan s jedinom pravom svrhom kako bi napadao kršćanstvo Giorgi traži višestruka opravdanja. Potanko opisuje sadržaj svih četrnaest poglavlja, tragajući u opisanim židovskim obredima za više ili manje prikrivenim osudama i razlikama u odnosu na propisanu kršćansku praksu. No, znatno bolje primjere od tih obreda nude pojedine poruke koje je naš autor brižljivo prenosio. Iznese poruke mogu se po sadržaju podijeliti na one koje se odnose na svakodnevno ponašanje i na poruke s dubljim teološkim ili kozmogonijskim značenjem. Tako Giorgi sa zgražanjem ističe kako Židovi pišu da Bog svake noći riče poput lava, vičući pritom: “Jao meni što sam razorio svoj Hram i bacio svoju djecu Židove u ropstvo pogana,” potom, da je Bog naredio Židovima da prijevarom, kradom ili

⁶⁴ *Talmud*: 95.

⁶⁵ *Talmud*: 102.

⁶⁶ *Talmud*: 46.

⁶⁷ Čini se da Giorgi ovdje ne misli na rimskog papu Benedikta XIII. (1724-30), već na protupapu istoga imena, kojega je koncem 14. stoljeća izabrala skupina kardinala u Avignonu, a preminuo je 1423. godine. S. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. IV: 431.

nasilno oduzimaju kršćanima njihovu imovinu i čine je svojom, te da je Bog također naredio da svaki Židov mora svakodnevno triput proklinjati kršćane i moliti za uništenje njihovih vladara, a kršćanima općenito ne smiju nikada ni u čemu pomagati, već samo pospješivati njihovu propast. Slijede poruke koje se odnose neposredno na Boga. Pošto su Sunce i Mjesec prvotno imali jednaki sjaj, Mjesec se, po Giorgijevu navodu Talmuda, požalio da će nestati sloge između dva jednaka vladara dana. Na to je Bog Mjesecu smanjio svjetlost, a da bi ga utješio, obećao mu je da će vladati i danju i noću i da će Božja djeca, Židovi, slaviti svoje svetkovine po mjesečevu kalendaru. Osim toga, znajući da je pogriješio postupkom prema Mjesecu, naredio je svom narodu Židovima da svakog mladaka prinose žrtvu, kako bi se Bogu oprostila počinjena pogreška. Nadalje, On je stvorio petoricu ljudi sličnih Sebi po nekom savršenom svojstvu: Samsona po snazi, Saula po ljepoti vrata, Absaloma po ljepoti kose, kralja Sedekaja po ljepoti očiju i kralja Asu po ljepoti nogu, a potom ih je, zbog zavisti, osudio i kaznio upravo navedena njihova savršena svojstva. Potom, Židovi, po Giorgiju, pišu da je Bog osobno pokopao Mojsija i time se onečistio. Kako sve vode nisu bile dovoljne da bi se očistio, kao što stoji u Knjizi proroka Izaije: “Onaj koji je šakom mjerio vode”⁶⁸ morao se pročistiti vatrom i zato je u Knjizi proroka Izaije zapisano: “Evo, Gospodin će ući u vatru.”⁶⁹

Dokaz za Božju nesavršenost u židovskim očima pronaden je i u priči o rabinu zvanom Rabba, sinu Barahijinom, koji je na vrhu planine Sinaj začuo Boga kako jadikuje: “Jao meni jadnom i nesretnom jer sam prisegao, a nikoga nema tko bi me razriješio prisege.” Kada je prenio te riječi drugim rabinima, oni su osudili Rabbu što Boga nije razriješio prisege, jer je on kao rabin imao to pravo. Bog se, nadalje, običavao iz dokolice igrati s ribom zvanom Levijatana, a jednom je ribu iz nepoznatog razloga ubio. Potom je Levijatana usolio i njime će hraniti duše u zagrobnom životu, a pojit će ih vinom koje čuva u posudama od početka Svijeta. Za neke poruke, koje je Giorgi izdvojio, pronalazimo potvrde u samom tekstu Talmuda. Tako poglavlje *Bava batra* 74/b-75/a navodi sljedeće: “(Bog) Uškopi mužjaka (Levijatana), a ženku ubi i usoli je za pravedne na onome svijetu, jer je rečeno: i ubit će zmaja morskoga.”⁷⁰ U poglavlju *Berakhoth* 3/a iznosi se Božja tužaljka zbog razaranja Hrama i slanja Židova u progonstvo među pogane, gdje “Sveti riče kao lav”, što su izučavali

⁶⁸ *Knjiga proroka Izaije* 40: 12.

⁶⁹ *Knjiga proroka Izaije* 66: 15.

⁷⁰ *Talmud*: 459. Također Stari zavjet, *Knjiga proroka Izaije* 27: 1.

talmudisti od 3. stoljeća.⁷¹ Za slučaj Sunca i Mjeseca potvrda pak stoji u poglavlju *Hullin* 60/b.

Iako državni teolog, izvršavajući svoj zadatak, nigdje nije spomenuo riječi kojima Talmud napada poganstvo, nije propustio, dakako, dodijeliti posebno mjesto među tim porukama napadima protiv Isusa iz Nazareta. Opisuje ga se, po Giorgiju, kao sina preljubnice, te kao idolopoklonika i obožavatelja demona. Bio je i čarobnjak i donio je iz Egipta neke idole, skrivene u krilu, pa je uz njihovu pomoć vršio čuda i varao puk, a sada je u Paklu, što je potvrdio jednom rabinu koji ga je pozvao da iziđe iz Pakla. Osim toga, naš autor primjećuje da se u Talmudu traži i paljenje Evandjelja, i to na svaki židovski vjerski blagdan. Iako je bilo izvjesnih nesuglasica među Židovima u pitanju smije li se paliti Evandjelja ako je u njima zapisano neizrecivo ime Božje, ipak je odlučeno da ih i u tom slučaju treba uništiti. Ovim postupkom Giorgi obrazlaže odluku pape Julija III. (1550-1555) da se diljem Italije spale oduzeti primjerci Talmuda, i to na jedan od najvećih židovskih blagdana, na blagdan Šatora. Posljednje poruke koje je Giorgi ovdje naveo odnose se na starozavjetne proroke. Tako je napisano da David nije zgriješio počinivši preljub i ubojstvo, te da bogougodnu stvar čini onaj tko oženi svoju kćer ili sestru, a ne kažnjava se napad na oca ili majku koji ne završi ranjavanjem. Boga je dopušteno psovati sve dok se ne psuje Jehovino neizrecivo ime. Demonsko čaranje također je dopušteno, a sam Abraham bio je vještac te je vlastitu djecu podučavao istoj zločinačkoj vještini. Iznose se i upute kako se ne pridržavati danih prisega i obećanja, dok se astrologija veliča kao znanost koju je Bog propisao. Na kraju, Giorgi ističe da je namjerno prešutio brojne opscenosti kojima razmotreni tekst vrvi, ponajviše na račun starozavjetnih Otaca.

Uz svaku uočenu pogrešku državni je teolog dopisivao imena drugih autora, prije spomenutih nekadašnjih rabina koji su konvertirali ili katoličkih pisaca, te naslove njihovih djela u kojima su potvrdili da su citirani tekstovi doista napisani u Talmudu. Sve što je napisao nastojao je nepristrano obrazložiti. Iako se ovdje nije posebno osvrnuo na druge židovske tekstove, u zasebnom je dopisu u najkraćim crtama prikazao još pet djela koja je također dobio od vlade, a namijenio im je istu sudbinu kao i Talmudu. Naslovivši taj dopis "Knjige po bezbožnosti jednake Talmudu", Giorgi ih je naveo kao neposredno upućene protiv Isusa, ponovo ga prikazujući kao čarobnjaka i varalicu, a Bogoricu kao nečasnu ženu. Na prvom mjestu bila je knjiga rabinskih komentara

---

⁷¹ Gershom Scholem, *Kabala i njezin simbolizam*. Zagreb: Hlad i sinovi, 1998: 169.

na Petoknjižje, čijih je tisuću primjeraka u vrijeme pape Pavla IV. (1555-1559) spalila Inkvizicija, zajedno s deset tisuća primjeraka Talmuda, kako je upozorio Giorgi. Slijedi knjiga pod naslovom "Nečisti", isključivo napisana u svrhu napada na Isusa, a spomenuta je u predgovoru drugog djela, koje je u Münsteru, prema našem autoru, napisao rabin Mojsije Kimhi. Treća je knjiga o čarobnjačkoj vještini Isusa iz Nazareta kojoj je podučavao svoje učenike Petra i Pavla, za koju Giorgi tvrdi da su je spominjali i sv. Jeronim i sv. Augustin. Pretposljednje je djelo o svećeništvu Isusa iz Nazareta, otkriveno u gradu Tiberijadi u vrijeme bizantskog cara Justinijana (527-565). Taj je spis državni teolog iskoristio kako bi povezoao i protestante sa Židovima, upozorivši da je, osim u Parizu, djelo tiskano i u Bazelu oko 1500. godine, a osudio ga je papa Pavao IV., jer usprkos činjenici što nije izravno blasfemično, ipak prikriveno vrijeđa i Isusa i njegovu Majku. Ovdje je vrijedna spomena i činjenica da je, do papinskih osuda sredinom 13. stoljeća, osuda Židova s kršćanske strane i zabrana čitanja Talmuda s najvišeg mjesta bila navedena u Justinijanovu pravnom zborniku *Corpus iuris civilis*, i to u prvom paragrafu prvog poglavlja 146. Novele.⁷² Na kraju je Giorgi opisao djelo pod naslovom "Knjiga o životu, čudesima i smrti Jošue Bar-panther", kojim imenom, kako je Giorgi upozorio, Židovi također nazivaju Isusa, što se vidi u Talmudu i drugdje. Posljednji navedeni naslov, koji je državni teolog proučavao, opisan je s približno istim značajkama kao i preostali: pukim zazivom neizrecivog imena Božjeg, Isus iz Nazareta vršio je svoja čuda. Zanimljivo je da četvrto poglavlje Kur'ana, sura Nisa u 156. ajetu, napadajući Židove piše: "i zbog njihova nevjerstva i zbog njihovih riječi - velikih kleveta protiv Merjeme", pa se u komentaru spominje da su Židovi optužili Mariju zbog bluda i izmislili da je zatečena sa Židovom po imenu "Panther".⁷³

Napisani izvještaj je Giorgi naslovio na Vladislava Bonu, jednog od sudaca koji su donijeli odluku o zapljeni židovskih knjiga.⁷⁴ Već uvodne napomene jasno pokazuju koliko se Giorgijeva zapažanja razlikuju od Morenovih. Dok

⁷² *Talmud*: 112. Na 146. Novelu kao "najznačajniju Justinijanovu odredbu u odnosu na Židove" upozorava i Ivo Goldstein, »Proces marginalizacije Židova u Bizantu: državna vlast, treći stalež i Židovi od 5. do 7. st.« *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 23 (1990): 16.

⁷³ *Kur'an časni*, prev. Hafiz Muhamed Pandža i Džemaludin Čaušević. Zagreb: Stvarnost, 1972: 130 i bilj. 59.

⁷⁴ Vladislav Nikolin Bona biran je više puta za kneza od prosinca 1713. godine do lipnja 1746., kako navodi *Specchio del Maggior Consiglio* (dalje: *Specchio*), serija 21.1, sv. 4, f. 4v-12v, DAD. Sporne godine 1724., kada je poduzeta akcija paljenja Talmuda, Vladislav Bona bio je član Malog vijeća. *Specchio*, sv. 4, f. 28r.

se Moreno ne poziva izrijeком ni na kojeg katoličkog pisca dok piše o Talmudu, Giorgi traga za što više autoriteta kako bi potkrijepio svoje izlaganje. Ipak, osobito je važno da Giorgi nigdje ne dovodi u sumnju vjerodostojnost samog teksta: odmah na početku izjasnio se da je u pitanju “zloglasni babilonski Talmud”, a poslije je još naglasio da je tiskan u protestantskom Amsterdamu, dok je Moreno tvrdio da je osobno vidio talijanski zapis na naslovnici i uz njega čak i državni pečat na izdanju koje su koristili Židovi “njegove domovine”. Njihovi se prikazi ipak podudaraju u dva značajna detalja: u povijesnom opisu prošlosti Židova i načina kako je nastao Talmud te u izabranim primjerima iz Talmuda u kojima se osuđuju Krist i kršćanstvo.

Završivši posao s Talmudom i pet dodatnih djela židovske provenijencije, Giorgi je posebno pregledao još deset židovskih vjerskih knjiga, također po nalogu Senata, te ih prikazao na zasebnom dvolistu.⁷⁵ Svaki je naslov naveo na izvorniku, uz talijanski prijevod, a poredao ih je ovako:

1. izvadak iz Mišne s komentarom rabina Josipa Chimhi i rabina Solomona Jarchi, kojega Židovi zovu Raši;⁷⁶
2. “Red pročišćenja s glosom velikog mudraca i rabina nad rabinima Mojsija, sina Majmonova, tiskan u Veneciji rukom Danijela Bomberghi”;⁷⁷
3. “Okolni ukras”;⁷⁸ ili glosa koja stoji oko teksta, napisana od strane prije navedenog rabina Solomona o raznim židovskim pravnim pitanjima;
4. “Žrtva Isakova”;⁷⁹ djelo rabina Isaka Harmaa, tiskana u Veneciji. Sadržaj izlaganje o Mojsijevu Petoknjižju i o nekim drugim knjigama Starog zavjeta.
5. “Rabin Isak Abarbanel, doktor prava i učenjak, o tajnim mudrostima nad građom Mišne”;⁸⁰ tiskano u gradu Sabbionata u Lombardiji;
6. “Serašim ili Rječnik biblijskih riječi”⁸¹ rabina Davida Kimhi;

⁷⁵ ASMM, 18. stoljeće, V. svežanj, dokument br. 711.

⁷⁶ Riječ je o velikom komentatoru Starog zavjeta i Talmuda, punim imenom Šlomo Jichaki (1040-1105). *Talmud*: 21.

⁷⁷ *L'Ordine delle Purificazioni colla Glosa del gran Savio e Rabbino de' Rabbini, Moise figlio di Maimon. Stampato per le mani di Daniel Bomberghi in Venezia.*

⁷⁸ *Ornamento d'intorno.*

⁷⁹ *Sacrificio d'Isac.*

⁸⁰ *Rabbi Isac Abarbanel, Dottor nella legge, e considerator, delle intime sapienze sopr'il complesso del Misna.*

⁸¹ *Serascim, ovver Vocabolario delle voci Bibliche.*

7. Glosa prije navedenog rabina Solomona o tradicijama Mišne;
8. Neka kratka izlaganja o Mišni u vezi praćenja blagdana;
9. Izvadak nekih kratkih glosa o izvjesnim talmudskim člancima i skraćanim poglavljima Mišne;
10. Zbirka raznih molitava, tiskana u Veneciji.

Za razliku od stroge osude Talmuda i prve skupine od pet knjiga, državni je teolog za posljednjih deset naslova iznio puno blažu ocjenu. To se vidi prvenstveno iz završne primjedbe, pošto je u najkraćim crtama opisao svako djelo zasebno. Primijetio je da su “sve navedene knjige bez pogrda i sadrže onoliko zla koliko je loša sama židovska vjera koju ispovijedaju i s kojom se podudaraju. Zato, pokorno iznoseći svoje mišljenje pred časnom razboritošću i pobožnošću Vaših Svjetlosti, izjavljujem da, ako kršćanski vladari čiste savjesti dopuštaju židovsku vjeru, jednako tako čiste savjesti može se dopustiti i ono što pripada toj vjeri i njezino ispovijedanje.” Osim ove završne ocjene, Giorgi i na drugim mjestima daje do znanja kako su pregledana djela vrijedna zaštite i pozornosti, a ne progona i uništenja. Tako za Mojsija ben Majmona piše: “Ovo je slavni Mojsije iz Egipta kojega naši teolozi zovu Maimonides, a citirao ga je i sv. Toma [Akvinski]. Filozof i dijelom teolog, čak i za kršćane.” Poznaje rad inkvizitora u Italiji i prihvaća njihove ocjene kao pouzdane, pa uz djelo rabina Isaka Abarbanela pod rednim brojem 5 dodaje: “Na kraju ove knjige stoji potpis revizora koji je proglašava nevinom. Spomenutog Abarbanela često citiraju naši suvremeni pisci kao vrlo učena poznavatelja židovskih starina.” Uz “Rječnik biblijskih riječi” na rednom broju 6 ističe: “Ne posve nevina knjiga, ali vrlo korisna svim piscima.” Napokon, uz “Glosu” na rednom broju 7 dodaje: “Djelo je na nekim sumnjivim mjestima ispravio revizor inkvizicije, kako se vidi u njegovu svjedočanstvu zapisanom na pretposljednem listu knjige.”

Želimo li se pobliže odrediti prema Giorgijevu postupku, nameće se misao da on upućuje na brojne uzore iz prošlosti: u vjerskim polemikama između kršćana i Židova osobitu su težinu imali židovski konvertiti, koji su kao novo-pečeni kršćani nastojali što gorljivije istupati u obranu prihvaćene nove vjere. Oni su dobro poznavali postavke odbačene stare vjere, pa su je mogli napadati uvjerljivije od rođenih kršćana. Pritom je jamačno imala udjela i njihova podsvjesna težnja da opravdaju vlastiti postupak preobraćenja. Osim toga, Giorgi je vješto iskoristio priliku da kroz osudu Talmuda i drugih židovskih spisa provuče i osudu protestantizma kao još jednog neprijatelja Katoličke crkve.

Razmatrajući stare prigovore protiv zabrane Talmuda, uočio je među njima i prigovor da je Talmud, koji se sada htjelo u katoličkom svijetu posve iskorijeniti, ranije bio redovito tiskan upravo u katoličkim gradovima, pa da je stoga i primjerak babilonskog Talmuda, koji je on proučavao, tiskan u Veneciji. Na to je Giorgi upozorio da je na knjizi majuskulom, hebrejskim pismom, jasno otisnut Amsterdam kao mjesto izdanja, "grad u kojemu vlada sloboda savjesti i u koji Inkvizicija nikad nije zakoračila." Dodao je i da je siguran kako poslije više papinskih bula, koje su to zabranjivale, tiskanje Talmuda u katoličkim zemljama jednostavno nije moguće, osim možda potajno.⁸²

Pored ovoga, Giorgi je naveo još pet poznatih prigovora na osudu Talmuda i svaki od njih zasebno odbacio. Na primjedbu da je Talmud pročišćen od svake pogreške, izjavio je da on to nije uočio, a ako bi ga se doista željelo pročititi, valjalo bi ukloniti više od polovice teksta. Onima koji smatraju da talmudska učenja doduše djeluju kao pogrešna, ali da se zapravo radi o misterijima i alegorijama, Giorgi je odgovorio da bi se na isti način moglo braniti i idolopoklonstvo. Stajalište da je papa Klement V. (1305-1314) navodno odobrio Talmud, Giorgi je odbacio citiranjem oštrih osuda koje su Talmudu uputila četvorica kasnijih papa, redom Julije III. (1550-1555), Pavao IV. (1555-1559), Grgur XIII. (1572-1585) i Klement VIII. (1592-1605). Također je naglasio da se citirana bula pape Klementa V. pod naslovom *Inter sollicitudines de Magistris*, "Među brigama o učiteljima", ako se shvati pravilno, odnosi samo na želju sv. Oca da se židovski spisi tumače u kršćanskim školama, ne spominjući pritom uopće Talmud. Dakle, Giorgi vjeruje da su jedini ispravni spisi koji se koriste u židovskom bogoslužju obuhvaćeni u Mojsijevu Petoknjižju. U prilog svom tumačenju on citira riječi Klementa V. iz navedene bule: "Odlučujemo neka katolici, gdje god se nalazili, dovoljno dobro upoznaju hebrejski, arapski i kaldejski jezik te neka dva poznavatelja svakog pojedinog jezika upravljaju školama. Neke prevodeći knjige s tih jezika na latinski i sami vrijedno uče i neka vlastitu vještinu marljivom podukom prenose na druge."

Giorgi iznosi imena papa Grgura IX., Inocenta IV., Klementa IV., Honorija IV., Ivana XXII., Julija III., Pavla IV., Grgura XIII. i Klementa VIII., s pontifikatima u razdoblju od prve polovice 13. do početka 17. stoljeća, kao autoritete protiv svih koji tvrde da su brojni učenjaci, osobito s druge strane Alpa, odobrili Talmud. Giorgi tvrdi da svi navedeni sv. Oci nisu samo odbacili Talmud, već su ga prokleli i osudili na lomaču, pa se njihovu autoritetu ne može

---

⁸² M. Pantić, »Izbor dokumenata«: 372.

usprotiviti nijedno privatno mišljenje. Kako bi dokazao svoje vladanje predmetom o kojemu govori i dobru upućenost u sva pitanja, Giorgi je naposljetku, kao mogući prigovor na osudu Talmuda, naveo i misao da Isus iz Nazareta kojega se napada u Talmudu nije Sin Božji, već druga osoba istog imena koja je živjela ranije, zloglasni čarobnjak. To je Giorgi pobio pozivajući se na tri ranije spomenuta rabina, konvertita na kršćanstvo, koji su potvrdili da se u Talmudu govori upravo o Isusu Kristu, a uz to je naglasio da ni Josip Flavije ni Filon, povjesničari koji, po Giorgiju, “u svojim spisima nisu prešutjeli ni najmanju sitnicu vezanu uz njihov židovski narod”, ne spominju takvog čarobnjaka.⁸³

c) izlaganje anonima

Giorgijev izvještaj bio je najiscrpniji, no za njim je uslijedio još jedan, bez potpisa i datuma, sadržan na šest također naknadno numeriranih stranica. Autor te kratke rasprave mogao bi biti i poznati dubrovački franjevac i polihistor Sebastijan Slade Dolci, koji je zajedno s Ignacijem Giorgijem vršio funkciju državnog teologa 1733. godine,⁸⁴ naslijedivši Ludovika Morena, preminula 1731. Budući da je Dolci kasnije istupao zajedno sa Giorgijem pri razmatranju pojedinačnih slučajeva napada na Židove u gradu,⁸⁵ možemo reći da je već u ovom trenutku, kao obrazovani teolog koji je završio studij filozofije u Anconi i teologije u Perugi,⁸⁶ bio u prilici iznijeti svoje stručno mišljenje o navedenom problemu.

Uz uobičajeni pristup s kratkim pregledom povijesti židovskog naroda nakon pada Jeruzalema i razorenja Drugog hrama, anonimni autor opisao je i nastanak Talmuda, ponovivši pritom uobičajenu grešku da je spis nastao u “egipatskom Babilonu, danas pučki zvanom Kairo.” Poput Ludovika Morena, upozorava na dva različita Zakona, od kojih je jedan dobio Mojsije u pismenom obliku, dok je drugi ostao u usmenoj formi, te iznosi tvrdnju da je njega tajno dobio Jošua. To su objavili rabini kad su Rimljani pod Titom zauzeli Jeruzalem, s čime se povezuje slabljenje židovstva i jačanje kršćanstva. Drugi dobiveni Zakon zapisao je rabin Juda, Šimunov sin, 222. godine, i ta je knjiga

⁸³ M. Pantić, »Izbor dokumenata«: 372-3.

⁸⁴ Jozo Sopta, »Znameniti dubrovački biograf, franjevac Sebastijan Slade Dolci (2.IV.1699. - 1.VI.1777).« *Zbornik dubrovačkog primorja i otoka*, Dubrovnik, 5 (1995): 295-313, osobito 297.

⁸⁵ *ASMM*, 18. stoljeće, XXV. svežanj, dokumenti pod br. 2909.

⁸⁶ J. Sopta, »Sebastijan Slade Dolci«: 296.

nazvana Mišna ili “Ponavljjanje”. Kad je Mišna u 5. stoljeću uređena, nastao je jeruzalemski Talmud, dok su 436. godine od razorenja Jeruzalema, dakle u 6. stoljeću kršćanske ere, rabini Ase i Hamai uvećali spomenuti tekst dodavši mu novo tijelo sastavljeno od brojnih svezaka, od čega je nastao babilonski Talmud. Budući da ih je smrt pretekla, posao su dovršili njihovi sinovi, rabini Meyr i Asse. Navedena imena rabina koji su radili na Talmudu podudaraju se s već poznatima, dok je među katoličkim uglednicima koji su osudili Talmud upozoreno na dominikanca Siksta iz Sijene, što podsjeća na ranijeg Giorgijeva Santo Senese.

Važnu razliku u odnosu na prethodna dva izvještaja predstavlja citiranje Petra Alfonsija kao jednog od autoriteta koji su istupali kao kršćanski apologeti. Riječ je o židovskom konvertitu na kršćanstvo koji je u 12. stoljeću živio u Španjolskoj kao rabin Mojsije Sefardi, pa je nakon obraćenja uzeo ime Petar s pridjevkom Alfonsi, u čast kastiljanskog kralja Alfonsa VIII. (1158-1214). Karijeru je završio na engleskom dvoru kao osobni liječnik kralja Henrika I. (1154-1189). Od dva njegova poznata djela, *Disciplina clericalis*, “Svećenička stega” i *Dialogus Petri cognomento Alphonsi, ex Judaeo Christiani, et Moysi Judaei*, “Rasprava Petra po prezimenu Alfonsi, koji je od Židova postao kršćaninom, i Židova Mojsija”,⁸⁷ dubrovačkom je teologu poslužilo ovo drugo, koje je naveo kao potvrdu da u Talmudu doista stoji kako Bog odijeva halju i moli se te “riče poput lava” i, jadikujući nad sudbinom Židova i razorenjem Hrama, u Ocean ispušta dvije vrele suze.⁸⁸ Ovaj motiv, koji se nalazi u talmudskom odlomku *Berakhoth* 59/a, izučavali su i kabalisti i obrađuje ga *Zohar*, “Knjiga sjaja”, koja je kroz mnoga stoljeća bila glavno književno djelo kabale kao sume židovskog misticizma.⁸⁹

Valja također zapaziti i primjere “talmudskih bezbožnosti”, koji odstupaju od dosad isticanih. Tako se navodi slučaj rasprave koju je rabin Elijezer jednom vodio s drugom dvojicom rabina, te se u jednom trenutku začuo božji glas s neba koji je presudio u Elijezerovu korist. Na to su dvojica uvrijeđenih rabina izopćila Boga, pa je On uz osmijeh rekao: “Moji su me sinovi svladali.” Spominju se općenito “brojne umetnute pogreške protiv svetaca i Svetog pisma” i kao primjer iznosi slučaj kada je Bog naredio da se arkandela Gabrijela

⁸⁷ Jacques Paul Migne (ed.) *Patrologiae Cursus Completus. Series Latina*, sv. 157: 537-672.

⁸⁸ Po suvremenim istraživanjima, Alfonsijevo poznavanje Talmuda bilo je upitno. John Tolan, *Peter Alfonsi and his Medieval Readers*. Gainesville, 1993: 10.

⁸⁹ G. Scholem, *Kabala*: 170. O *Zoharu* uvodno na str. 5.

bičuje vatrenim bičem jer je počinio jedan veliki zločin. Slično Giorgiju, prilikom obrade kako Talmud navodno prikazuje starozavjetne proroke, upozorava na “brojne mučne i zvjerske uvrede” upućene Adamu i Noi, “koje se bez užasa ne mogu ni saslušati”, i tvrdi da se u Talmudu cijela pripovijest o Jobu smatra pukom izmišljotinom. Na kraju ponavlja raniju osuđujuću bulu pape Klementa VIII., a ističe i drevni primjer francuskog kralja Luja IX. Svetog (1226-1270), koji je 1239. godine, na zahtjev pape Inocenta IV., kaznio Židove i spalio Talmud.

Polazišta dubrovačkih teologa pri razmatranju Talmuda

Tragajući za povijesnim kontinuitetom kao glavnim uporištem za osudu Talmuda, Ignacio Giorgi se u pismu vladi ipak nije upustio u podrobna teorijska razmatranja uzroka kako su nastala ta opasna židovska shvaćanja. To je, čini se, temeljna razlika u odnosu na srednjovjekovne kršćanske apologetske rasprave, pisane s istom namjerom da se osude Talmud i drugi židovski vjerski tekstovi nastali nakon Starog zavjeta. Mnoge poznate rasprave pisane su u obliku dijaloga kršćana s izmišljenim židovskim sugovornicima koji su pokušavali obraniti svoja stajališta, ali su, pred snagom teoloških i filozofskih dokaza, morali popustiti.

O poznavanju takvog pristupa među državnim teolozima, koji su na zahtjev Malog vijeća Dubrovačke Republike iznijeli ocjenu Talmuda, najbolje svjedoči citat rasprave koju je napisao Petar Alfonsi, u kojoj u monologu osuđuje svoj alter-ego iz vremena prije pokrštenja. Također je zanimljivo da se na kraju prikupljenih izvještaja o Talmudu i saslušanja Mojsija Nonesa nalazi i detalj naslovljen *contro il Re di Cusar*, što upućuje na židovsku raspravu s Hazarima. Riječ je o jednoj od najpoznatijih srednjovjekovnih vjerskih rasprava, koja je nastala kad su se na dvoru poganskog kana Hazara na donjem toku rijeke Volge sredinom 9. stoljeća sukobili musliman, Židov i kršćanin, nastojeći pridobiti tada moćan narod za svoju vjeru. Predaja je pripisala pobjedu Židovima kao jedinoj skupini koja nije vršila politički pritisak na kana, iako je kršćansku stranu branio tako ugledan misionar kao što je bio Konstantin iz Soluna, kasniji sv. Ćiril.⁹⁰

Temeljni put koji je u 12. stoljeću slijedila kršćanska strana u vjerskim raspravama bio je racionalistički: Židovima se, osim teološkim dogmama, nastojalo

⁹⁰ O posvjedočenoj vezi Hazara sa židovskom vjerom i preobraćenju hazarskog kana Bulana piše W. Keller, *Povijest Židova*: 196-197.

snagom zdravoga razuma dokazati da je njihovo uporno poricanje dolaska Mesije u vidu Isusa Krista bilo pogrešno.⁹¹ Pritom ti autori nisu ulazili u detaljno proučavanje svakog pojedinog dijela spisa, kako je to ovdje napravio osobito Ignacio Giorgi. Dok su židovski sugovornici, izmišljeni ili stvarni, sa svoje strane iznosili kao sporno pitanje zašto kršćani vjeruju da Bog nije pronašao drugog načina da spasi čovječanstvo do li da sam postane čovjekom, kršćani su im uzvraćali tvrdnjom o bjelodanim čudima koja je Isus napravio, a oni ih nisu htjeli prihvatiti. S Giorgijeve strane nije bilo nikakvog pokušaja da se sa Židovima polemizira, niti želje da ih se navede da odbace svoju vjeru i prihvate kršćanstvo. Usporedba s modernim izdanjem Talmuda pokazuje da je točno opisao sadržaj i naveo naslove talmudskih poglavlja, iako njihov redosljed nije posve točan. Za njega se može reći da je istupio isključivo kao kritičar sadržaja jednoga teksta, pri čemu se nijednom nije osvrnuo na Toru kao temeljni sveti spis židovske vjere i sastavni dio Biblije, niti ga je zanimalo pridržavaju li se Židovi njegova grada tako neobičnih uputa, za koje je tvrdio da ih je pronašao u Talmudu, a po sadržaju izgledaju mnogo bliže kabalističkim djelima. Pokušajmo potkrijepiti ovaj zaključak s nekoliko primjera.

U nepotpisanom mišljenju trećeg državnog teologa citirana je i navodna talmudska tvrdnja da Bog bičuje arkandela Gabrijela vatrenim bičem. Isti motiv donosi *Zohar*, ranije spomenuta kabalistička “Knjiga sjaja”. Opisujući ponoćno bdijenje kao kabalističku vježbu, tvrdi da u ponoć Bog ulazi u Raj kako bi se veselio s pravednicima. Tada se sa sjevera podiže vjetar, a iz ognja u Bogu, koji nije ništa drugo do li oganj snage suda, izbija iskra i ispod krila udara arkandela Gabrijela. Njegov jauk budi u ponoć sve pijetlove.⁹² Spomenuti Giorgijev navod o “smanjenju Mjeseca” u korist Sunca kabalisti tumače kao simbol progonstva Izraela - “operušan od svoje svjetlosti i poslan u progonstvo”.⁹³ Osobitu pažnju zaslužuju podaci o Adamovoj i Noinoj raspusnosti i o Abrahamu kao vješcu, koje nije propustio izdvojiti nijedan od trojice teologa. Kabalisti su pisali o Lilith kao kraljici demona koja se zbližila s Adamom prije Eve i tako postala majkom zlih duhova koji progone čovjeka, pa on zato uvijek mora plaćati za Adamovu nepromišljenost.⁹⁴ S druge strane, u svakom

⁹¹ Anna Sapir Abulafia, »Jewish-Christian disputations and the Twelfth-century Renaissance.«, u: Ashgate: *Variorum Reprints*, n. IX: 1998: 105-106. O racionalizmu Petra Abelarda u pristupu protužidovskoj polemici vidi i: Anna Sapir Abulafia, »*Intentio Recta an Erronea?*«: 29-30.

⁹² G. Scholem, *Kabala*: 169-170.

⁹³ G. Scholem, *Kabala*: 174-5.

⁹⁴ G. Scholem, *Kabala*: 178-9.

činu stvaranja krije se čarobna moć, te se stvaranje posebnih bića ne pripisuje samo Abrahamu, s kojim se povezuje Sara,⁹⁵ već i Isusu, za kojega legende iz ranih kršćanskih apokrifa tvrde da je u djetinjstvu pravio glinene ptice koje bi poletjele.⁹⁶

Evidentna sličnost između citiranih dijelova Talmuda i kabalističkih zapisa čini prihvatljivim ranije zabilježen pokušaj sintetiziranja prototalmudskih polemika da su se “prvobitne kritičke zamjerke katoličkih bogoslova gotovo uvijek svodile na antropomorfizme u talmudskoj hagadi (bog jede, spava, igra se, čak i uči), na demonologiju i angelologiju, na upotrebu vulgarnih izraza, na vrijeđanje osjećaja kršćana u hagadičnim uloncima koji govore o ličnosti Isusa, Marije i Josipa, kao i nešto malo o Isusovim učenicima i, najzad, na one mnogobrojne navode koji se odnose na minejce”.⁹⁷ Važno je svakako uočiti i da srednjovjekovna židovska polemička literatura nije istupala samo obrambeno, već i vrlo agresivno protiv kršćanskih apologeta. Radovi naslovljeni “Život Isusov”, “Drevna knjiga polemika” i “Križarska kronika Solomona bar Simsona” okomljuju se na središnje likove kršćanskog bogoslužja, osobito na Isusa, Mariju i svece.⁹⁸ U spomenutim djelima katolički autori, koje su naši teolozi citirali kao neosporne autoritete, mogli su pronaći dovoljno materijala za ocrnjivanje cijelog Talmuda. Ipak, svi ti sukobi vode se prije svega oko ideja, dok izravni napadi na ljude i njihovu imovinu u samom Dubrovniku predstavljaju rijetkost.

Primjerice, zahtjev koji je dubrovačka vlada bila uputila Giorgiju da u svojstvu državnog teologa iznese stručno mišljenje o štetnosti Talmuda za kršćanski nauk bio je opravdan ne samo Giorgijevom hvaljenom učenošću, već i činjenicom da je već imao iskustva na tom polju. Sačuvana su i mišljenja, koja je iznosio na zahtjev vlasti, o tome kada Židovi podliježu sudu Inkvizicije, kojom prilikom je tvrdio da Židov koji u privatnim razgovorima raspravlja o selidbi duša nije kao heretik podložan sudu Inkvizicije. Pritom je iznio deset slučajeva, propisanih ranije od strane pape Grgura XIII. u buli *Antiqua Iudaeorum improbitas*, “Drevna opačina Židova”, u kojima inkvizitori smiju postupiti

⁹⁵ G. Scholem, *Kabala*: 197-8.

⁹⁶ G. Scholem, *Kabala*: 200.

⁹⁷ *Talmud*: 124-5, pri čemu su *minejcima* Židovi “nazivali većinom gnostike iz svog naroda, donekle prve judeo-kršćane, ali gotovo nikada pripadnike Crkve iz 2. stoljeća nadalje.” *Talmud*: 129.

⁹⁸ Dwayne E. Carpenter, *Alfonso X and the Jews: An Edition of and Commentary on Siete Partidas 7.24 “De los judíos”*. Berkeley-Los Angeles-London, 1986: 64.

protiv Židova.⁹⁹ Isti arhivski fond sadrži i Giorgijevo mišljenje prilikom napada na Židova koji je pokušao oskvrnuti jedan grob, pri čemu također tvrdi da se ne radi o zločinu koji bi morala kazniti Inkvizicija, već je nadležno samo laičko sudstvo.¹⁰⁰ Dakle, ovdje nesumnjivo štiti Židove i suzbija pretjeranu agresivnost prema njima; glavno polje njegova polemičkog rada predstavlja borba protiv teksta, a ne protiv ljudi.

Nakon pročitano g izvještaja za dubrovačku vladu o Talmudu i drugim židovskim spisima, čini se da se državni teolog upravo ponosio svojim znanjem hebrejskog, jer je uz svako poglavlje naveo i njegovu transkripciju na izvornom jeziku. O njegovu poznavanju hebrejskog govori i sljedeći slučaj. Iznoseći pregled brojnih djela koja je napisao, u biografiji Ignacija Giorgija povjesničar Serafin Cerva naveo je i raspravu pod naslovom *Aliquot Idiotismi Hebraici, qui frequentius occurrunt in Psalmis*, “Neke židovske priprostosti koje se češće javljaju u Psalmima.”¹⁰¹ Odlučivši prirediti Saltjer Slovinski ili Davidov Psaltir za poduku dubrovačkim koludricama i pobožnom puku, Giorgi je radi bolje preglednosti na početku napisao Život slavnoga Proroka i Kralja Davida, a prethodno je na latinskom jeziku u spomenutoj raspravi upozorio na izvjesne gramatičke i leksičke značajke hebrejskoga jezika.

Uspoređujući latinski prijevod Starog zavjeta, koji je napisao sv. Jeronim, i Vulgatu, uočio je razlike u upotrebi glagolskih vremena i načina, veznika, te broja kod imenskih riječi. Od leksičkih osobitosti primijetio je upotrebu riječi *anima* ne samo u značenju “duša”, već i “život”; istaknuo je da riječ “vode” ponekad dolazi u značenju “mnoštvo nevolja”, dok se izrazom “kćeri” nerijetko nazivaju gradovi. Grešnici su često označeni kao “oholi”, dok se pravednici opisuju riječima “blagi” ili “ponizni”. U tome je Giorgi prepoznao jasno teološko značenje oholosti kao korijena svih grijeha. Zapazio je i da se Zakon Božji naziva različitim imenima kao što su Svjedočanstva, Pravde, Sudovi, Sporazum, Opravdanja, Putovi Božji. Na kraju je zaključio da “hebrejski jezik krasi osobito žestok i suzdržan govor.”¹⁰² Upućuju li ove riječi na svojevrsan zazor pred naslućenom višeslojnošću teksta koji je morao obraditi? Stoga nam je Giorgijev izvještaj prvenstveno zanimljiv kao svjedočanstvo o dogmatskim

⁹⁹ ASMM, 18. stoljeće, XXV. svežanj, dokument br. 2909/6-7.

¹⁰⁰ ASMM, 18. stoljeće, XXV. svežanj, dokument br. 2909/16.

¹⁰¹ S. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. II/III: 186.

¹⁰² ...*potissimum linguam Hebraicam decoret ferax quaedam et substricta locutio...* Saltjer Slovinski spievan po D. Ignaciu Gjorgji opatu Melitenskomu, ur. Andrija Torkvat Brlić, Zagreb, ²1851 : XV-XVII.

postavkama koje su plijenile pozornost jednog obrazovanog katoličkog teologa iz prve četvrti 18. stoljeća.

S druge strane, Ludovik Moreno istupio je mnogo blaže čak i prema proskribiranoj knjizi. Dao je brojne posve objektivne primjedbe, što njegovu ocjenu čini bližom pravoj istini. Iako je istaknuo neke primjere u kojima je Talmud, po njegovoj ocjeni, napao kršćanstvo, bio je ipak dovoljno razborit da upozori kako prije donošenja konačnog suda treba provesti temeljitu istragu o svim zapisima u knjizi. Ipak, nijedan od naših teologa nije u većoj mjeri upozorio na židovski zazor prema poganima, čime se daje naslutiti da su takve osude zapravo upućene protiv njih, a ne protiv kršćana. Također ni Moreno ni Giorgi nisu proučavali kabalnu niti je uopće spominju. Pada u oči i činjenica da svi teolozi u povijesnom pregledu polaze tek od razorenja Drugog jeruzalemskog hrama od strane rimskog vojskovođe i kasnijeg cara Tita, 70. godine, videći u tome početak raseljenja i stradanja Židova. O svemu što je prethodilo ništa se ne govori. Zanimljivo je, nadalje, da se Titova akcija izravno povezuje ne samo s padom židovstva, već i sa jačanjem kršćanstva. Gledište o Titu Vespazijanu kao zatočniku kršćanske vjere doista je naivno i povijesno posve neutemeljeno, ali ovdje je poslužilo kao dokaz za drevnu, od tisućljeća dulju vezu između carskog Rima i kršćanstva. Osim kanonskih odstupanja u odnosu na Bibliju, u Talmudu se najviše napadaju dijelovi koji pobuđuju nemoral te prikazivanje rabina kao posve samostalnih pojedinaca čija je riječ jedini zakon, pa smiju čak i Bogu otvoreno prkositi i podjarmiti ga. Granice ljudske slobode moraju biti čvrsto omeđene i dubrovački su teolozi oštrim osudama Talmuda najbolje pokazali svoj zazor pred njihovim odsustvom.

Ovi nedostaci ugrozili su cjelovitost njihovih izvještaja čak i s teološkog stajališta, budući da nisu smatrali potrebnim iznijeti vlastite dokaze kojima bi oborili pretpostavljene talmudske tvrdnje. Ipak, najgore je što je posve izostao prikaz suvremenog života židovske zajednice kako u Dubrovniku, tako i izvan njega. Bez poredbenog proučavanja svakodnevice geta i djelatnosti židovskih uglednika na raznim poljima, od gospodarstva i diplomacije do književnosti i znanosti, nije bilo opravdano iznijeti ozbiljnu ocjenu zaslužuje li Talmud, zajedno s drugim židovskim vjerskim spisima, uništenje ili ne, jer je glavno pitanje bilo u kojoj se mjeri Židovi dosljedno pridržavaju zapisanih pravila i predstavljaju li time ikakvu opasnost za kršćanstvo. Taj problem nisu uočili državni teolozi, ali zato mu je, drugim povodom, prišao njihov nešto mlađi suvremenik, dominikanac Serafin Marija Cerva, najplodniji dubrovački historiograf.

Pristup Serafina Cerve: prikaz židovske zajednice u Dubrovniku

Dok su Giorgijeva i Morenova stajališta bila većinom na tragu tradicionalnih protužidovskih polemika poznatih od srednjega vijeka, Serafina Cervu privukli su drugi sadržaji, ne manje važni. Nije ulazio u tako metodične rasprave poput Giorgija da bi ocijenio koliko se židovska vjera razlikuje od kršćanske niti je proučavao Talmud kao sintezu židovskog nauka i u njemu tražio temeljnu razliku u odnosu na kršćanske kanone. Njega je prvenstveno zanimala problematika svakodnevice, život ljudi koji su djelovali u Dubrovniku i od kojih je neke i osobno sigurno poznao. U želji da napiše prvu potpunu historiju dubrovačke Crkve, Cerva je osjetio potrebu prvo prikazati čitatelju društveni okvir u kojemu se ta Crkva formirala, razvijala i zajedno s njim predstavljala simbiozu koja je obilježila cjelokupni život drevne Republike. Tako je nastala *Prolegomena in sacram Metropolitim Ragusinam*, uvod u povijest dubrovačke nadbiskupije, koji je svojim opsegom, temeljitošću ocjena i dobrim poznavanjem arhivskih izvora i sekundarne literature uvelike nadmašio prvotno zamišljenu ulogu pukog uvoda u povijest dubrovačke Crkve i postao posve samostalnim djelom.

Ovakav pristup morao je dovesti do objektivnijih pogleda na Židove, jer je, sudeći o pojedincima, Cerva nastojao donijeti mišljenje o cijeloj zajednici, za razliku od Giorgija koji je krenuo obrnutim putem i pokušao na temelju proučena teksta savjetovati svojoj vladi kako se treba odnositi prema svim Židovima u Dubrovniku. Budući da je prišao Talmudu kao odranije poznatom i od Crkve osuđenom tekstu, jasno je da vladi nije mogao predložiti ništa drugo do li najstroži postupak prema osobama koje ga posjeduju, čitaju i, kako se pretpostavlja, nastoje u životu dosljedno slijediti njegova pravila. Na takvo unaprijed doneseno mišljenje nije imala utjecaja ni činjenica, kako se Giorgi pohvalio na samom početku izvještaja vladi, što je proučio izvoran tekst na hebrejskom jeziku, ne oviseći pritom o nekom prijevodu koji bi mogao zamaskirati temeljne poruke. Ipak, o Giorgijevu poznavanju hebrejskog jezika sam Serafin Cerva iznio je ozbiljnu sumnju. Pošto je nekadašnjeg isusovca, a kasnije predsjednika Mljetske kongregacije benediktinskog reda u Dubrovniku uvrstio među izabrane uglednike čije je biografije naveo u djelu *Bibliotheca Ragusina*, Cerva je upozorio da je Giorgi dođuše, tijekom svog boravka u Rimu kao mladi isusovac, “prionuo na učenje hebrejskog, ali njime je tek malo ovladao te nije posvetio sav napor da bi ga naučio, kao što je postigao s latinskim, grčkim, ilirskim, toskanskim i

galskim”.¹⁰³ Budući da nije opisao Giorgijev burni osobni život ni njegovu nepomirljivu prirodu, možda je na ovakav način htio upozoriti na njegove nedostatke.

No, iako je nesumnjivo dijelio slična stajališta o potrebi osude Židova i osobito njihovih spisa, u što će nas uvjeriti pregled tekstova u kojima se osvrće na položaj Židova u Dubrovniku, Cerva je ipak i među njima našao zaslužnih ljudi koji su bili dostojni spomena. Dapače, u uvodu biografije Arona Lunellija *alias* Cohena, dubrovačkog rabina iz 17. stoljeća kojega su kao pravnog stručnjaka cijenili i Židovi Italije, Cerva je napisao sljedeće: “Budući da sam odlučio opisati učene ljude i one koji su se proslavili svojim spisima, pa među njima i one koji su manje pobožni, čak i ako su od vjere i pobožnosti posve udaljeni, te njihova djela i spise, neka mi bude dopušteno među toliko pobožnih i kršćanskom vjerom prožetih pisaca uvrstiti u ovaj popis ime jednog Židova, učena čovjeka i znamenita po objavljenim djelima.”¹⁰⁴

Nastojeći u četrdeset poglavlja svog djela *Prolegomena*, posvećenog prošlosti Dubrovnika, obuhvatiti svaki vid gradskog života i navesti doprinos svake zajednice, Serafin Cerva posvetio je dužnu pozornost i Židovima kao posebnoj skupini. Pristupa im izravno, opisujući život i aktivnosti njihove zajednice u Dubrovniku, ali i posredno, tragajući za određenim paralelama u jezičnom području te iznoseći mjesto Židova pri nastanku relikvija prikupljenih za moćnike dubrovačkih crkava i samostana. Iako je stajalište o Židovima s kojim se susrećemo u zaokruženom, premda dosta sažetom prikazu o njihovoj zajednici u Dubrovniku izneseno s prilično strogim zapažanjima, koja su za tadašnje prilike bila uobičajena, stječe se dojam da im je autor odao dužno priznanje kad ih promatra kao zajednicu izvan grada. Takvim pristupom Serafin Cerva želi istupiti kao strog i objektivan sudac, a ne kao kršćanski apologet poput svojih starijih suvremenika, osobito Ignacija Giorgija. Usporedba sa Giorgijem nameće se i zato što Cerva rado citira njegova djela kad piše o povijesti Dubrovnika, ali ga ne navodi kad istražuje prošlost Židova i njihov tadašnji položaj u gradu.

Podatke o prošlosti Židova u Dubrovniku naš povjesničar pronalazi prvenstveno u dubrovačkom arhivu, a nastoji ih upotpuniti znanjem iz svakodnevice. Višestoljetna prisutnost Židova među gradskim zidinama ponudila je bogat

¹⁰³ ...in *Hebraicae linguae studium incubuit, quam tamen non nisi leviter tinctus est, neque enim in ea addiscenda, sicut in Latina, Graeca, Illyrica, Etrusca et Gallica fecerat, omnem operam locavit*. S. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. II/III: 185.

¹⁰⁴ S. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I: 122.

vremenski okvir za iznošenje njegova stajališta i omogućila mu je da ga potkrijepi i starim arhivskim zapisima. Dok su raniji historiografi, većinom zaokupljeni samo pitanjem osnutka i razvitka grada, nastojali opravdati svoja izlaganja pozivajući se na tradiciju i stara arhivska vrela, sada je takav postupak primijenjen i na proučavanje položaja Židova u Dubrovniku. Njihova dugotrajna prošlost u gradu pružila je obilje dokumenata za istraživanje.

U Cervinu je djelu zaokruženi prikaz Židova dobio svoje mjesto u trideset sedmom poglavlju naslovljenom *De veteri Ragusinae Ecclesiae disciplina*, "O drevnoj stezi dubrovačke Crkve", i to između prethodnog pasusa o Turcima i narednog o hereticima.¹⁰⁵ Dakle, već sam ovaj smještaj govori o autorovoj nakanu da Židove promatra kao jednu od perifernih skupina čije se postojanje u Dubrovniku toleriralo, no u strogo određenim granicama. Iznijevši ukratko historijat prisustva Židova u gradu, pri čemu citira poznatu odluku Senata kojom im je 1407. godine dopušteno da se nasele u Dubrovniku, upozorava da su Židovi prekršili svojevrсни sporazum da se neće baviti trgovinom na štetu domaćeg stanovništva, pa je to urodilo naredbom onog istog najvišeg tijela, koje ih je prethodno i primilo, da budu izgnani iz Dubrovnika početkom 16. stoljeća. Taj zaključak Cerva također potkrepljuje citiranjem navedene odluke Senata iz 1515. godine, no potom naglašava da im je opet bilo dopušteno da se vrate u grad pošto se za njih zauzeo nitko drugi do li osmanlijski sultan Sulejman II. Veličanstveni (1520-1566). Kad spominje sultana kao zaštitnika Židova, ne možemo izbjeći pomisao da je tako postupio i u želji da naglasi vezu između Židova i Osmanlija, a i jedni i drugi bili su s Dubrovčanima u trajnom stanju krhkog primirja. Naime, njegovu pozornost nije privukla činjenica da su Židovi zaštitu nakon izгона iz Dubrovnika tada tražili i na Zapadu. Poznato je da su koristili gospodarsku moć kao zakupnici izvoza žita i drugih dobara iz Puglie i ankonske Marke da izvrše pritisak na vladu Republike, pa su navodno ugrozili i dubrovačku opskrbu žitom.¹⁰⁶

Autorov opis života i svakodnevnih aktivnosti židovske zajednice u Dubrovniku, koji slijedi nakon kratkog pregleda sadržaja arhivskih dokumenata, vrlo je sažet. Ističe da stanuju u svom getu, premda je nekima od njih dopušteno stanovati i drugdje, zbog premalog prostora. Zabranjeno im je posjedovati nekretnine, bilo u gradu, bilo na selu, a premda su rodом Dubrovčani nizom

¹⁰⁵ Seraphinus Maria Cerva, *Prolegomena in sacram Metropolitim Ragusinam*: 316-317, rukopis br. 36-IV-13, knjižnica Dominikanskog samostana u Dubrovniku.

¹⁰⁶ Kosto Vojnović, »Crkva i država u dubrovačkoj republici«, drugi dio. *Rad JAZU* 121 (1895): 23-24.

naraštaja svojih predaka, nemaju pravo dubrovačkog građanstva niti se smiju koristiti povlasticama koje ono donosi. Smatra ih se strancima i došljacima, te nitko od njih nikada nije postao pravim dubrovačkim građaninom, po Cervi. Ne smiju imati kršćansku poslugu, što je zabranjeno po crkvenim kanonima, no dalje zapaža da se tog pravila nitko ne drži, već, štoviše, kršćani javno noće u njihovim kućama. Po drevnom običaju, Židovi nose žutu vrpču na rukavu kako bi se razlikovali od kršćana. Na javnim procesijama ne smiju biti prisutni, pa tada zatvaraju i prozore svojih dućana. U danima Velikog tjedna ne smiju dolaziti na gradski trg. Mrtve pokapaju izvan grada, na za to određenom mjestu, a privatno se smiju slobodno koristiti Mojsijevim zakonom.

Odstupanja u odnosu na stvarno stanje

Ove Cervine riječi o životu Židova u Dubrovniku u vrijeme nakon velikog potresa ipak zahtijevaju određene ispravke i nadopune. Važno je ustanoviti razliku između odnosa prema Židovima kao pojedincima i odnosa prema zajednici. Prije svega, naš se autor, pišući o obvezi Židova da nose žutu vrpču na odjeći i o zabrani kršćanima da noće u njihovim kućama, rukovodio odlukama crkvenih prelata na dijecezanskim koncilima u Dubrovniku, a ne svakodnevnom gradskom praksom. U Cervino je vrijeme održan takav koncil 1729. godine, a važne su i dvije zasebne odredbe dubrovačkih nadbiskupa o židovskom pitanju u Dubrovniku, donesene u rujnu 1680. i kolovozu 1693. godine. Tako je nadbiskup Andrija Lucchesini u svojoj poslanici 2. rujna 1680. godine smatrao potrebnim upozoriti na “nesnosne drskosti i zlostavljanja koja vrše Židovi na najveću sablazan kršćana, a ne možemo se oglušiti na tolike žalbe koje se iznose protiv njih, vodeći računa i o uredbama papa, osobito Pavla IV. i Klementa VIII., kao i naših prethodnika [nadbiskupa].” Potom je uslijedilo pet odredaba koje se podudaraju s Cervinim pisanjem: pod prijetnjom kazne od jednomjesečnog zatvora i globe od trideset dukata u dobrotvorne svrhe Židovi moraju nositi žutu vrpču; kršćanima je pod prijetnjom globe zabranjeno služiti Židove; u skladu s naredbom pape Pavla IV., Židovima se ne smije obraćati s “Vaše gospodstvo”; Židovi ne smiju raspravljati s kršćanima o vjerskim pitanjima, niti huliti Isusa i svece, niti držati otvorene dućane u vrijeme kršćanskih blagdana; u vrijeme kršćanskih procesija Židovi ne smiju biti na ulici i moraju zatvoriti dućane.

Ipak, Senat nije usvojio nadbiskupovu molbu i nije podupro njegove zahtjeve protiv Židova, pa su zato propisi ublaženi. Tako su Židovi dijelom izuzeti

iz obveze zatvaranja dućana na kršćanske blagdane kako bi se puk mogao opskrbiti potrebnim namirnicama, kršćankama starijima od pedeset godina dopušteno je služiti Židove, a nije bilo više ni obveze nošenja žute vrpce. Bili su to zaključci Senata s kraja rujna 1680. godine i potom obnovljeni za nadbiskupa Placida Scoppe 28. kolovoza 1693. Nadbiskup Scoppa ponovo se obraćao Senatu radi zaštite položaja kršćana, smatrajući da se nitko ozbiljno ne pridržava ograničenja nametnutih Židovima. Godine 1729., u zaključcima dijecezanskog koncila održanog u dubrovačkoj katedrali, posebno je mjesto dobilo i poglavlje "O Židovima". Obnovljena je zabrana "svim vjernicima oba spola da se ne izlažu služenju Židova, te da se ne usude ni zbog kojeg razloga, prilike ili izgovora prenoćiti ili stanovati u njihovim kućama, niti pak dojiti, hraniti ili poput dadilja skrbiti za židovsku djecu u njihovim kućama ili izvan njih." Kršćanskim prijestupnicima prijeti se izopćenjem nakon opomene, a Židovima globom od dvadeset dukata s uobičajenom svrhom *ad pias causas*, u dobrotvorne svrhe. Samo nadbiskup osobno smije odobriti Židovu kršćansku dadilju, dojilju ili babicu.¹⁰⁷

S ovim odredbama podudara se pismo diplomatskog agenta u Rimu Benedikta Veteranija od 30. srpnja 1749. godine, u kojem prenosi papino nezadovoljstvo zato što kršćanke doje židovsku djecu u Dubrovniku i citira papinske bule i crkvene kanone koji se tome protive.¹⁰⁸ Osobito je važno što se ovom prilikom optužuje plemstvo zbog davanja potpore kršćankama da krše crkvene zakone u postupanju sa Židovima, a cijeli slučaj može se povjeriti i Inkviziciji: "Budući da je mnogo razloga za sumnju da kršćanke padaju u ovaj grijeh odbacujući vlastitu narav ukoliko im zaštita plemića neutemeljeno daje naslutiti sigurnost, Njegova Svetost, uvijek naklonjena većoj časti ove Republike, da bi Vam i ova-ga puta dokazala svoju očinsku ljubav, umjesto da povjeri ovaj slučaj vrhovnoj Inkviziciji, u skladu s težinom stvari i sa savjetom koji je dobila, ustupila je meni najveću odgovornost da Vam u Njegovo ime ukažem na potrebu da se svom djelotvornošću Vaše vlasti potpuno iskorijeni ovaj užasni običaj."¹⁰⁹

¹⁰⁷ K. Vojnović, »Crkva i država«, drugi dio: 76-78.

¹⁰⁸ ASMM, 18. stoljeće, V. svežanj, dokument br. 588.

¹⁰⁹ *Ma perchè vi molto fondamento di temere, che intanto le donne Cristiane incorrino in quest'errore con abiezione del proprio carattere, in quanto la protezione di persone nobili le fa concepire una mal fondata sicurezza, perciò la Santità Sua sempre propensa al maggior decoro di cotesta Republica, per darle anche in quest'incontro un'argomento della paterna sua dilazione, in luogo di commettere la cognizione di quest'affare alla Suprema Inquisizione, giusta il merito della materia, e giusta il consiglio, che le veniva dato, ha compartito a me il sovrano comando di significarle in suo nome la necessità di svellere con tutta l'efficacia della loro autorità questa abominevole costumanza.*

Već je upozoreno da se zaključci dubrovačkih nadbiskupa nisu provodili u punoj mjeri bez službene potpore Senata. Stoga položaj Židova ipak nije bio u tolikoj mjeri ograničen koliko su to zahtijevale crkvene vlasti. Čini se vrlo važnim istaknuti da su Židovi pojedinačno znali uživati pravo dubrovačkog građanstva. To se vidi, primjerice, iz zahtjeva židovskog trgovca iz Istambula, koji je sredinom 18. stoljeća tražio da mu se potvrdi to pravo kako bi ostvario Dubrovčanima zajamčene povlastice na trgovinu kožom u Osmanskom Carstvu. Taj je zahtjev Senat jednoglasno prihvatio. U istom nas pravcu vodi i od ranije poznata, usvojena molba uglednog trgovca Samuela Ambonetija iz 1752. godine da mu Senat prizna pravo dubrovačkog građanstva kako bi izbjegao plaćanje dodatne carine na uvezenu robu.¹¹⁰ Na primjeru Ambonetija vidimo da se dubrovačka vlada izravno miješala i u unutrašnja pitanja službenog tijela u kojem su bili okupljeni dubrovački Židovi od konca 17. stoljeća, u tzv. židovsku bratovštinu ili *Schola Hebreorum*. Naime, 29. rujna 1752. godine, odlukom Malog vijeća Amboneti dobiva pravo sjediti na prvom slobodnom mjestu iza prva četiri propisana koja je rezerviralo Malo vijeće, i to zbog zasluga koje je imao za Dubrovnik.¹¹¹ Čini se i da su ga vlasti tada nagradile zbog poklona od pedeset dukata za kupovinu svilenih tkanina radi ukrašavanja zidova u dvorani za primanje.¹¹²

Poklanjajući pažnju i pitanju kako su se pojedini Židovi uklapali u svakodnevni gradski život, Serafin Cerva u trideset osmom poglavlju, pod naslovom *De praecipuis Ragusinae Ecclesiae moribus ac institutis*, “O osobitim običajima i ustanovama dubrovačke crkve”, upozorava da ponekad i bogatiji Židovi slijede staru naviku katolika da dio imovine oporučno ostavljaju trima dubrovačkim crkvama, i to katedrali, crkvi sv. Vlaha i crkvi sv. Marije na Dančama.¹¹³ Cervine riječi podudaraju se s odlukom Senata od 2. svibnja 1691. godine, kad je uz svega jedan glas protiv usvojena odredba da se ne mogu javno registrirati oporuke ako se prethodno ne plate “desetine i prvine”, uobičajeno podavanje trima crkvama.¹¹⁴ Činjenica je da su oporuke Židova znale biti zapisane

¹¹⁰ B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*: 41.

¹¹¹ *Cons. Min.* sv. 97, f. 180r.

¹¹² M. Frejdenberg, *Jewish life*: 203; M. Pantić, »Izbor dokumenata«: 384.

¹¹³ *Nullas testamenti tabulas ratas habet princeps, nisi aliquid vel modicum tribus ecclesiis, cathedrali scilicet, divi Blasii et sanctae Mariae Gratiarum relictum fuerit. Itaque ditiores ex Iudaeis aliquando testamenta conficiunt ea semper lege servata.* S. Cerva, *Prolegomena*: 338.

¹¹⁴ *Cons. Rog.* sv. 131, f. 141r. *Die Mercurii secunda mensis Maii 1691. Prima pars est de terminando, ut non possint registrari in publicis libris testamenta, si prius non solvebuntur Decimae, et Primitiae. Omnes, contra I.*

u arhivskom fondu *Testamenta Notariae* u obliku koji se formalno ne razlikuje od kršćanskih. Primjerice, 14. listopada 1745. godine Ester, udovica Solomona Maestra, svoju imovinu dijeli između sestre Marije i Sabata Vita Tolentina, pri čemu je određeni novčani iznos namijenjen i za *Schola Hebraeorum*, uz zahtjev da se svakog dana tijekom jedne godine mole za nju.¹¹⁵

O suradnji i uzajamnom povjerenju koje je tada postojalo između uglednika među Židovima i dubrovačkih plemića svjedoče i slučajevi međusobnog skrbništva. Tako je 25. svibnja 1712. godine prilikom razdiobe imovine udovica Isaka Papa, Rahela, dala pokućstvo i druga dobra svome zetu Abramumu i njegovoj djeci, pri čemu je postupila po volji svojih skrbnika, plemića Orsata Marinova Sorga i Jurja Sekundova Bucchie.¹¹⁶ Slično tome, plemić Nikola Matov Pozza u svojoj je oporuci 1738. godine odredio da plemić Marko Ivanov Sorgo i Židov Hajo Mandolfo vode njegovu trgovinu dok mu sinovi ne stasaju.¹¹⁷ Poslovni odnosi podrazumijevali su i sklapanje ugovora, pa su Židovi često tražili zaštitu sudbenih organa Dubrovačke Republike. Da bi neki dokument kojim su Židovi štitili svoje interese bio službeno ovjeren, trebalo ga je prethodno dati prevesti s hebrejskog jezika na latinski ili talijanski. U takvim bi slučajevima gradski suci određivali vještake i prevoditelje. Više podataka o tome zabilježeno je u arhivskom fondu *Diversa de foris*, u kojemu se, primjerice, dana 5. veljače 1719. godine izrijekom navodi da se ovjerava spis “preveden s hebrejskog jezika i pisma na talijanski jezik i pismo, što su izvršili vještaci izabrani od strane gospode sudaca, koji su pred njima položili i prisegu o vjerodostojnosti prijevoda”.¹¹⁸ Isti fond više puta navodi otprije nam poznat izraz kojim su Židovi davali prisegu uoči svjedočenja: *ille se iuravit tacto calamo more Hebraeorum*, odnosno “prisegao je dodirnuvši štapić po židovskom običaju.”¹¹⁹

Pri razmatranju pojedinačnih slučajeva, dakako, posebnu pažnju valja posvetiti pitanjima preobraćenja. Serafin Cerva se u ovom djelu toga ne dotiče, pa ni kada piše o sklapanju brakova, no upravo je to bio uobičajeni način na koji su Židovi pokrštavani. Država je sama znala pomagati taj proces plaćanjem miraza židovskim djevojkama koje se prilikom udaje preobrate na kršćanstvo. Zabilježeno je u arhivskim izvorima i financijsko pomaganje katoličkog

¹¹⁵ *Testamenta Notariae* (dalje: *Test. Not.*), serija X.1, sv. 78, f. 62r-v, DAD.

¹¹⁶ *Div. For.* sv. 138, f. 162v-164r.

¹¹⁷ *Cons. Rog.* sv. 174, f. 41v-42r, za sadržaj odluke Senata kojom se potvrđuje oporučna odredba. Sama je oporuka navedena u *Test. Not.* sv. 77, f. 187r-188v.

¹¹⁸ *Div. For.* sv. 143, f. 141r.

¹¹⁹ *Ibidem.*

mladoženje. Tako je Senat 22. lipnja 1765. godine svome vojniku, tzv. bombarderu, povećao redovitu mjesečnu plaću za dva groša dnevno zbog ženidbe pokrštenom Židovkom, kojoj pak, za pomoć u mirazu, 22. srpnja 1765. isto vladajuće tijelo daje još sedamdeset pet dukata i osamnaest groša.¹²⁰ Kako su Židovke prilikom preobraćenja, obično o trošku vlasti Republike, bile privremeno smještene u neki od ženskih samostana, o čemu postoje zapisi osobito za samostan sv. Marije od Kaštela, dodajmo da su ih znali smještati i u privatne kuće. Takvi su slučajevi također predstavljali financijsku odgovornost države, pa navedimo tek mišljenje Senata od 15. ožujka 1766. godine kojim je za uzdržavanje pokrštenog židovskog dječaka trebalo dodijeliti dva groša dnevno, dok je vlasnici kuće u kojoj se nalazio taj dječak trebalo biti plaćano dva deset dukata i dva groša godišnje.¹²¹

To je bio kratki pregled podataka o pojedinačnim sudbinama Židova u Dubrovniku u vrijeme Serafina Cerve, naveden ovdje zato što našeg autora te sudbine nisu zanimale. Međutim, on nije obradio dovoljno detaljno ni njihovu zajednicu kao cjelinu. U navedenom odlomku o Židovima u Dubrovniku Cerva, primjerice, ne govori ništa o sinagogi. Tu šutnje izvora nema: morao je znati da su Židovi, po svom povratku u grad u 16. stoljeću, uskoro pristupili i gradnji sinagoge. Njegovo zanemarivanje te činjenice nije prihvatljivo s objektivnog stajališta. Napokon, zanimljivo je i našem autoru vjerojatno poznato da se židovsko groblje nalazilo u susjedstvu posjeda dominikanskog samostana, gdje je zidar Petar Monković podigao pregradni zid i za to od židovske zajednice, iz ruku Josipa Vite Levi Mandolfa i Josipa Parda, primio osamdeset dukata 13. studenog 1761. godine.¹²² Obradivši zasebno pitanje pravoslavnih kršćana u Dubrovniku unutar istog poglavlja u kojemu je dao opis položaja židovske zajednice, Cerva nije upozorio da je dubrovačka vlada neke porezne terete nametala jednako i pravoslavcima i Židovima. Tako se, po zaključcima Senata iz druge polovice 18. stoljeća, ubirao poseban porez od Židova i pravoslavaca, a dobivena sredstva koristila su se za razne potrebe, poput opreme broda za sprečavanje krijumčarenja vina, po odluci od 8. ožujka 1764. godine, ili za službu nadzornika javnog zdravstva, po odluci od 20. kolovoza 1767. godine i kasnije.¹²³ Ipak, 19. stoljeće donijelo je značajne promjene u položaju Židova u gradu. Židovima se i dalje nastoji ograničiti boravak u Dubrovniku

¹²⁰ *Cons. Rog.* sv. 176, f. 176v.

¹²¹ *Cons. Rog.* sv. 177, f. 89r-90v.

¹²² *Div. For.* sv. 177, f. 211r-v.

¹²³ *Cons. Rog.* sv. 175, f. 116v, također *Cons. Rog.* sv. 178, f. 159r-v.

isključivo na područje unutar gradskih zidina, i još uže, unutar geta, ali poduzimaju se i značajne mjere protiv nasilnog pokrštavanja. O prvom koraku svjedoči odredba Malog vijeća izglasana 10. studenog 1802. godine, kojom se pod prijetnjom dvomjesečnog zatvora zabranjuje rabinu vjenčavanje Židova koji ne stanuju u getu.¹²⁴ Nedugo potom, odlučuje se spriječiti nasilno pokrštavanje, a za prijestupnike se predviđaju neobično svirepe kazne. Iako je još 1782. godine vlada zaprijetila kaznom od jednogodišnjeg zatvora za svakoga “tko ubuduće pokrsti nekog Židova, silom ili na prijevaru”,¹²⁵ dvadesetak godina kasnije odredbe su dodatno postrožene. Tako je u subotu, 18. veljače 1804. godine, Senat većinom glasova od šesnaest prema deset prihvatio zaključak sljedećeg sadržaja:

“Tko god od danas i ubuduće bude htio pokrstiti Židova nasilno ili prijevarom, neka samim tim činom bude izvrgnut kazni. Bude li krstitelj imao izvršenih četrnaest godina, neka provede godinu dana zatvora u jednoj od triju tamnica ‘od pučine’ u Kneževu dvoru, s tim da šest mjeseci mora biti okovan. Bude li pak krstitelj mlađi od četrnaest godina, neka provede dva mjeseca u zatvoru, s tim da svakih osam dana mora biti šiban pred ložom gradske straže. Od toga se izuzimlju samo oni slučajevi koji su crkvenim pravom propisani za djecu koja se nalaze u opasnosti od smrti. Ova se odluka mora svake godine objavljivati u gradskoj luži, na uobičajeni način.”¹²⁶

Dok izravno opisuje Židove u Dubrovniku, Cervin prikaz nije lišen pristranosti, o čemu dovoljno govore i nepotpunosti, odnosno izostavljanje važnih pojedinosti koje je morao poznavati. Ipak, i tako ograničen pristup dopušta stvaranje relativno pouzdane slike o židovskoj zajednici tog vremena u Dubrovniku. Međutim, kad razmatra židovstvo izvan svoga rodnog grada, Cervine riječi puno su objektivnije te čak odaju zasluženno priznanje židovskim dostignućima. To se najbolje vidi po ulozi koju dodjeljuje hebrejskom jeziku. U petom poglavlju djela pod naslovom *Qua lingua in usu olim Ragusii*, “Kojim se jezikom nekoć govorilo u Dubrovniku”, naš autor veliča tzv. ilirski jezik kao jezik zajednički svim Slavenima i pritom ističe da se on “smatra majkom jezika, poput hebrejskog, grčkog i latinskog, pa se stoga njime vrše i vjerski obredi, a cijene ga i vladari.”¹²⁷ Dakle, iz ovih se riječi posredno vidi položaj

¹²⁴ *Cons. Min.* sv. 114, f. 48v.

¹²⁵ B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*: 48; M. Pantić, »Izbor dokumenata«: 394.

¹²⁶ *Cons. Rog.* sv. 210, f. 13r-v.

¹²⁷ *Porro uti Hebraea, Graeca, Latina, ita Illyrica linguarum mater existimatur adeoque in divinis etiam officiis adhibetur eamque principes etiam viri in pretio habent.* S. Cerva, *Prolegomena*: 23.

koji je Serafin Cerva dodijelio hebrejskom i čast kojom ga je ukrasio, pri čemu se zapravo nije razlikovao ni od suvremenika, ni od drugih katoličkih autora. Znanje hebrejskog jezika predstavlja osobitu vrijednost u njegovim očima kojom su urešeni najveći kršćanski oci poput sv. Jeronima i sv. Ćirila, što ističe u tridesetom poglavlju naslovljenom *Qua lingua, quove ritu Ragusina in provincia Divina olim celebrabantur officia*, “Kojim jezikom i po kojem obredu su se nekoć u dubrovačkom kraju slavile službe Božje”. Da bi dokazao važnost i raširenost pretpostavljenog zajedničkog slavenskog jezika, kakvim ga je on smatrao, Cerva ga je stavljao uz bok latinskom, grčkom i hebrejskom kao jezicima “glavnim koje je stvorio Onaj koji je stvorio i sve ostale, na svoju slavu i hvalu,”¹²⁸ kao što navodi u tridesetom poglavlju, u citiranom pismu kojim se sv. Ćiril opravdavao za svoj rad na slavenskom jeziku.

Židova se naš autor dotiče još dvaput, i to kratko. Na početku trećeg poglavlja, pod naslovom *Unde Ragusio urbi nomen*, “Kako je grad Dubrovnik dobio ime”, opovrgava mišljenje o starom porijeklu imena grada od Raguzija, potomka skitskog kralja. Pritom izvirgava kritici “Anale” Nikole Ranjine koji na početku donosi tu priču, iako, po Cervi, nije jasno i da li je odobrava. Ukratko, Cerva je odbacuje kao potpunu izmišljotinu i među ostalim razlozima navodi da bi po tome Dubrovnik bio utemeljen četiri tisuće godina nakon stvaranja svijeta, dvadeset četiri godine prije pada Troje, četrsto sedamdeset godina prije osnutka Rima, sedamsto godina prije rođenja Krista, u vrijeme židovskog suca po imenu Jair, “što je priča nedostojna i samog poricanja i komentar dokona čovjeka”.¹²⁹ Dakle, navodi i židovske suce kao pouzdani element pri datiranju. Na kraju, dodajmo da tridesetšesto poglavlje naslovljeno *De sacris Ragusii reliquiis*, “O svetim relikvijama koje se čuvaju u Dubrovniku”, donosi par kratkih zabilješki o Židovima vezano uz relikvije Abrahamove, Isakove i Jakovljeve glave koje su se, po njegovim riječima, od 1350. godine nalazile u moćniku katedrale.¹³⁰

Na tragu svojih nastojanja da iznese objektivnu i potpunu povijest Dubrovnik, Serafin Cerva trudio se prvenstveno prikazati unutarjni život grada, ali nije izostavljao ni pregled vanjskih faktora kad je to bilo potrebno. Njegovo

¹²⁸ ...*quoniam qui fecit tres linguas principales Hebraeam, Graecam et Latinam, ipse creavit et alias omnes ad laudem et gloriam suam.* S. Cerva, *Prolegomena*: 193.

¹²⁹ *At fabulam esse confutatione ipsa indignam et otiosi hominis commentum...facile quisque intelliget.* S. Cerva, *Prolegomena*: 11.

¹³⁰ S. Cerva, *Prolegomena*: 255, 271-272.

stajalište prema Židovima bilo je dijelom neujednačeno: priznaje im određenu ulogu u društvenom životu grada i naglašava njihovu dugotrajnu prisutnost, no istovremeno jasno upozorava na njihovu “zasluženu” podređenost i činjenicu da svoja dobra uživaju isključivo zahvaljujući popustljivosti i blagonaklonosti vlade Republike. Ta popustljivost zna, po Cervi, biti i pretjerana, osobito ako se kosi s propisanim crkvenim kanonima, što se najbolje vidi kad predbacuje da se gotovo nitko ne pridržava pravila o zabrani kršćanske posluge i zabrani noćenja kršćana u židovskim kućama. Svoje neraspoloženje prema Židovima u Dubrovniku naš autor iskazuje i prešućivanjem nekih elementarnih činjenica o organizaciji židovske zajednice koje su mu morale biti poznate, a cijelu je priču mogao dodatno obogatiti da je prikazao barem poneki slučaj sudjelovanja Židova u javnom gradskom životu tog vremena, ili njihove poslovne i privatne veze s dubrovačkim uglednicima. O svemu tome dovoljno govore arhivska vrela, kojima se Cerva u drugim prilikama redovito koristio.

Ipak, ne treba ga prestrogo suditi: on nije antisemit ni kršćanski apologet. U njegovu tekstu nema napada na Talmud ni priča o ritualnim ubojstvima, koje nisu bile mrske drugim suvremenicima. Na Cervu je, uostalom, mogla djelovati i činjenica što je 1743. godine, svega godinu dana prije nego što je dovršio svoj prikaz povijesti Dubrovnika pod naslovom *Prolegomena*, u gradu na stupu srama javno spaljena knjiga *Lettres juives*, “Židovska pisma”. Zanimljivo je da taj slučaj, kako se čini, predstavlja, uz odraz novih prosvjetiteljskih strujanja na Zapadu, i vezu s tradicionalnim dijelom židovskog nasljeđa, pa se time donekle ponovio događaj iz 1724. godine.¹³¹ Naime, pamti se da je pisac djela, Jean Baptiste du Boyer, Marquis d’Argens, na pitanje pruskog kralja Fridrika II. Velikog (1740-1786) odgovorio da su Židovi “neopovrgnuti dokaz egzistencije Božje.”¹³² Knjigu je u grad donio Mato Bratis, domaći liječnik koji je kao stipendist dubrovačke vlade studirao medicinu u Napulju i Salernu, te je po povratku kući neko vrijeme radio kao privatni liječnik, a kasnije je postao osobnim liječnikom francuskog veleposlanika u Carigradu. Senat je odbio njegovu molbu 1742. godine da ga prihvati kao državnog liječnika, pa je ostao i dalje u Carigradu, obavljajući ipak političke i obavještajne zadatke za dubrovačku vladu.¹³³

¹³¹ To je bila knjiga francuskog filozofa Boyer d’Argensa. N. Beritić, »O zabranjenim knjigama«: 173.

¹³² W. Keller, *Povijest Židova*: 6.

¹³³ Niko Kapetanić i Nenad Vekarić, *Konavoski rodovi A-G*, sv. I, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2001: 225, uz priloženu literaturu.

Suočen s izazovima novoga vremena, Serafin Cerva je u svome djelu istupio kao pristaša starih vrijednosti. Može se zato reći da je taj strogi i ograničavajući pristup spram Židova nastao sa stajališta jednog krutog branitelja Crkve i njezinih pogleda, među kojima snošljivost ipak nije bila na posljednjem mjestu. Odatle potječe i autorovo uzdizanje vrijednosti i veličine hebrejskog jezika kao jednog od temeljnih jezika Crkve, u istom rangu s latinskim i grčkim. Dapače, hebrejski je jezik za njega jedan od predaka svih ostalih jezika. Čini se da temeljna razlika između njegova pristupa i rada državnih teologa koji su u državnoj službi osudili Talmud i druge židovske vjerske spise, leži u činjenici što ga teološki sadržaji uopće nisu zanimali. Zamišljenom čitatelju, kojemu se često neposredno obraća na stranicama djela *Prolegomena*, Cerva ne govori ništa ni o Talmudu niti o judeo-kršćanskim doktrinarnim razlikama. U ovom trenutku nema dobrog odgovora na pitanje zašto je to tako, budući da je godine 1744., kada je dovršio ovo djelo, bilo proteklo tek dvadeset godina otkako su Moreno i Giorgi pismeno izvijestili vladu o židovskim vjerskim spisima i otkako su te knjige javno spaljene. Može se iznijeti samo skromna pretpostavka da je zaobišao to pitanje ne smatrajući ga važnim za povijest grada, i da ga nije zanimalo ni pobliže objasniti vjerske razlike između katolika i pravoslavaca ili katolika i muslimana. Tako je prikazao i život Dubrovčana s Turcima, a da u opisu turskih običaja uopće nije spomenuo Kur'an.

Cervina podvojenost između određenog nezadovoljstva pretjeranim slobodama koje uživaju Židovi u Dubrovniku njegova vremena i veličanja njihova jezika i bogate povijesti, kad je riječ o cjelokupnoj zajednici daleko od Dubrovnika, može se povezati i s autorovom čvrstom pripadnošću vrijednostima dominikanskoga reda. Red propovjednika znatno je pridonio boljem poznavanju nekatoličkih vjera na Zapadu, ali Cervino plemićko porijeklo, sa stoljetnim članstvom u vladajućim krugovima Republike, izazvalo je stvaranje granica prema svima koji nisu potjecali iz tih krugova. Takve se granice objektivnoj historiografiji ne smiju nametati. Imajući to na umu, prihvatljivom djeluje ocjena da prikaz Židova u djelu *Prolegomena in sacram Metropolitim Ragusinam* Serafina Cerve ipak predstavlja koristan doprinos poznavanju nekoliko stoljeća života židovske zajednice u Dubrovniku, a govori prilično i o gledištu na židovsko pitanje u domaćoj historiografiji 18. stoljeća.

Zaključak

Pokušaj dubrovačkog nadbiskupa da spriječi širenje prosvjetiteljskih ideja, koje su polako zahvaćale i vlasteoske krugove, primorao je vladu Republike da pronade alternativni cilj, ne želeći javno obračunati s uglednim pojedincima bliskima svojim redovima. Zato je početkom 1724. godine napravljen presedan u stoljetnim relativno mirnim odnosima sa židovskom zajednicom. Javno su zaplijenjeni i spaljeni Talmud i neki manji židovski vjerski spisi. Suočene s izazovom određivanja granica u kojima je dubrovačkim Židovima bilo dopušteno slobodno živjeti na prostoru Republike i želeći cijelu akciju učiniti legitimnom kako bi se dodatno dokazale pred nadbiskupom, vlasti su pribjegle konzultiranju državnih teologa kao dokazanih autoriteta. Ustanovi državnih teologa ranije se pribjegavalo kada je trebalo regulirati pojedina pitanja oko kojih su se sporili državna vlast i Crkva, a teologe je kao svojevrsne posebne savjetnike biraio dubrovački Senat među crkvenim uglednicima. Ovom prilikom vlasti su imale dodatni motiv za njihov angažman, budući da se znalo da su obojica tadašnjih državnih teologa, benediktinci Ludovik Moreno i Ignacio Giorgi, svaki za sebe imali u prošlosti razmirica s dubrovačkim nadbiskupima. Time je bilo zajamčeno da neće povrijediti državne interese.

Naime, kao što nisu željele iznevjeriti očekivanja Crkve, vlasti su isto tako zazirale od pretjeranog ugrožavanja položaja gospodarski moćne židovske zajednice, što je u prošlosti znalo rezultirati ozbiljnim posljedicama po državno blagostanje. Stoga su odbačeni prijedlozi o kažnjavanju Židova osobno. Vještina kojom su državni teolozi pristupili iznošenju ocjene na pitanje jesu li zaplijenjeni židovski vjerski spisi dopušteni od strane Crkve ili ne više zapravo govori o njihovoj želji da vlastito znanje prikažu u što povoljnijem svjetlu. Time se najbolje može objasniti iscrpno citiranje dijelova Talmuda čak i od strane Ludovika Morena, koji je priznao da ne poznaje hebrejski jezik i da zato nije vjerodostojan sudac u ovom pitanju. Citati doista govore u prilog obrazovanosti naših stručnjaka, osobito Ignacija Giorgija, ali, nažalost, ne ističu njihovu objektivnost. Kako se drukčije može obrazložiti činjenica da ni teolozi ni vlasti nisu nijednom pokušali saznati provode li se zabranjene teze iz Talmuda u život u svakodnevici dubrovačkih Židova? Zato su nas izvještaji državnih teologa prisjetili srednjovjekovnih vjerskih rasprava s unaprijed poznatim rezultatom.

Tome nasuprot, povjesničar Serafin Cerva, koji piše dvadeset godina nakon ovog slučaja, zainteresiran je isključivo za opće prilike u kojima živi židovska

zajednica njegova rodnog grada. Zanima se za njezinu prošlost, ali najviše je obuzet sadašnjošću i zato su njegova zapažanja dragocjena, unatoč činjenici što tu sadašnjost promatra kroz prizmu društvenih ograničenja. Odabrani arhivski dokumenti koji oslikavaju stvarnost židovske zajednice iz razdoblja nakon velikog potresa u Dubrovniku znatno se bolje slažu uz Cervin opis, nego uz zapažanja teologa koja su se zapravo okamenila još stoljećima ranije. Pokušaj Ludovika Morena da oprezno izrazi sumnju treba li Talmud uništiti više govori o njegovu osobnom gledištu kao izuzetku koji tek potvrđuje pravilo. Stoga rasprave o vrijednosti Talmuda, uz Cervin prikaz židovske zajednice u prvoj polovici 18. stoljeća, predstavljaju ne samo korak židovske zajednice na dugom putu ka emancipaciji, već i pravac razvitka zapadne misli.

THEOLOGIANS OF DUBROVNIK ON THE JEWISH COMMUNITY IN THE FIRST HALF OF THE EIGHTEENTH CENTURY

RELJA SEFETOVIĆ

Summary

Under the prompting of archbishop Raymundus Gallani to restrict the circulation of books appearing on the “Index of Forbidden Books”, particularly the works by suspect authors of the French Enlightenment, in the early 1724 the Ragusan authorities ordered a first large-scale confiscation and destruction of the Talmud books, as well as some other Jewish religious writings. By doing so, the civic authorities wanted to indulge the archbishop, but at the same time to avoid the persecution of the advocates of liberal thinking, among whom there may have been patrician heads too. In order to secure the legitimacy of the procedure, the authorities consulted the state theologians. Appointed by the Senate, this institution gathered Church notables of Dubrovnik whose expertise was sought in the state’s dealings with the Church. In this particular case they were asked for expert opinion on whether the proscribed writings were dangerous to the faith and morals of Roman Catholics. Three reports have been preserved, two of which are signed by Ludovicus Moreno and Ignatius Giorgi, whilst the third, most probably by Sebastianus Slade Dolci, remained unsigned.

The reports’ contents show a striking resemblance with medieval anti-Semitic controversies, as the writings under deliberation were to be burnt. However, people who read them and from whom they were taken were not punished. This certainly prevented further deterioration in relations with the Jewish community, whose members enjoyed the protection of the state

theologians, who often stood up against their persecution under false allegations. The fact that both Moreno and Giorgi had already had certain disagreements with the archbishops indicates that they were deliberately chosen by the Government in order to avoid further escalation of the crisis in relations with the Jews.

A step further in the understanding of the Jews was made twenty years later by Seraphinus Cerva in his research of the life of the Ragusan Jewish community. Though setting religious topics aside, Cerva did not fail to criticize the rights and freedom the Jews enjoyed. In doing so, not a single case illustrating the good relations between the Christians and Jews was mentioned, to which the archive sources amply testify. Yet, he showed his appreciation for the Jewish past, the Hebrew in particular, a language he deemed as distinguished as Greek and Latin. Cerva's hostile attitude towards the Jewish position in Dubrovnik might be socially rooted, since his perspective was that of the old patriciate.

Determined to protect some adherents of the Enlightenment among the Ragusan nobles from the ecclesiastical criticism in the early eighteenth century, the Government tried to divert the archbishop's attention by attacking publicly certain Jewish religious texts. The main ideological excuse was provided by the official theologians of the State, in the form of written statements. The latter, however, had no greater impact on the Ragusan Jewish community, particularly because the theologians chose texts and not people as their target.